

nordisk ARKIVNYT

1 • 2016

Fra analogt til digitalt

41

Din historie er
danmarkshistorie

16

Utställningsserien Pro
Finlandia fortsätter

24

Den svenska
tryckfriheten – 250 år

29

To publikasjoner fra
Islands Nasjonalarkiv

50

NORDISK ARKIVNYT

utges av Riksarkivet och utkommer
fyra gånger om året.

HUVUDREDAKTÖR

Maria Larsson Östergren

Riksarkivet

Box 12541

S-102 29 Stockholm

e-post: maria.larsson-ostergren@

riksarkivet.se

Tel.: (+46) 10 476 88 92

LOKALREDAKTÖRER

Danmark

Leon Jespersen

Rigsarkivet

Rigsdagsgården 9

DK-1218 København K

Tel.: (+45) 41 71 72 24

Fax: 33 15 32 39

e-post: lj@ra.sa.dk

Finland

Pertti Hakala

Riksarkivet

Box 258.

FIN-00171 Helsingfors

Tel.: (+358) 22 85 21

e-post: pertti.hakala@narc.fi

Island

Hrefna Róbertsdóttir

Íslands Nationalarkiv, Reykjavík

Laugavegur 162, IS-105 Reykjavík

Tel.: +354 590 33 00

e-post: hrefna@skjalasafn.is

Norge

Fredrik Larsen Lund

Riksarkivet

Postboks 4013 Ullevål Stadion

N-0806 Oslo

Tel.: (+47) 22 02 26 00

e-post: frelun@arkivverket.no

Sverige

Maria Larsson Östergren

**Prenumerationsärenden
och adressändringar**

Maria Larsson Östergren

maria.larsson-ostergren@riksarkivet.se

ANSVARIG UTGIVARE

Björn Jordell

LAYOUT & TRYCK

Wikströms Tryckeri AB, Uppsala

Upplaga 2000

ISSN 0546 2851

Retur – Riksarkivet

Huvudredaktören

Gränslöst var det gemensamma nordiska temat för höstens Arkivens dag och aldrig har väl ett tema varit så aktuellt. Historiska händelser kunde enkelt sättas in i nutida sammanhang. Arrangemangen handlade om migration, flykt, förföljelser, om att utmana fysiska och mentala gränser i tid och rum. Några arrangörer valde att lyfta fram pionjärer som prövat och utmanat gränser eller de som kämpat för rätten att få vara den man är. Arrangemanget Arkivens dag är fortsatt viktigt för att visa arkivens verksamhet och innehåll, men lika viktigt är att lyfta fram arkivens roll för demokrati och ett öppet samhälle, att arkiv verkligen är till för alla.

I Sverige firas tryckfriheten 250-år under året. Den 2 december 1766 infördes den första tryckfrihetslagstiftningen liksom offentlighetsprincipen som ger allmänheten rätt till insyn i myndigheternas verksamhet, något som också påverkat det svenska arkivväsendet. Tryckfriheten och öppenheten har inte varit självklar och har under åren varit utsatt och ifrågasatt. I en artikel får vi veta mera om hur tryckfriheten hanterades under andra världskriget.

I en allt mer digital värld blir också allt mer arkivmaterial digitalt tillgängligt. I flera artiklar får vi veta mer om olika projekt för att öka tillgängligheten till kulturarvsinformation. I Finland har material från andra världskriget blivit tillgängligt med hjälp av länkad öppen data. I Sverige överlämnade Digisam i dagarna sin slutrapport "Ett digitalare kulturarv". Samtidigt som det digitaliserade arkivmaterialet når allt fler, och att man på så sätt ökar arkivens användning satsas det också på att öka kunskapen om arkiven som kultur- och forskningsinstitutioner genom att utveckla arkivet som plats och bredda verksamheten. Ett sätt är att producera utställningar, vilket presenteras i några artiklar från Köpenhamn och Helsingfors.

Alla har inte möjlighet att bygga nytt, men i Arendal har man satsat på arkivet som plats och byggt ett helt nytt arkiv och museum, Kuben. En fantastisk byggnad med många möjligheter, här har man också producerat arkivutställningen "Avtryck". Jag har själv haft förmånen att imponeras av huset och inspireras av den fina utställningen som inte bara visar historier ur arkivmaterialet utan också visar på arkivens funktion, hur arkiven skapas och varför det är viktigt att de bevaras.

Även i detta nummer görs en internationell utblick den här gången till Västbanken. Under rubriken Från analogt till digitalt får vi veta mer om arbetet med att bevara material från den internationella observationsstyrkan i Hebron som Norge har det administrativa ansvaret för.

Under 2016 firar Nordisk Arkivnyt 60-års jubileum, något redaktionen får anledning att återkomma till under året.

Maria Larsson Östergren

Tippsa redaktionen

Har du synpunkter, nyhetstips eller förslag till artiklar?
Välkommen att kontakta någon i redaktionen.

Material till redaktionen

Redaktionen har försökt att efterforska upphovsrätt till fotografier och illustrationer. Eventuella rättighetsinnehavare, som inte har blivit kontaktade, kan vända sig till redaktionen. Den som skickar in material till Nordisk Arkivnyt förutsätts medge elektronisk publicering.

Webbplats

www.arkivnyt.nu

Et begivenhedsrigt år i Islands Nationalarkiv

Eiríkur G. Guðmundsson

I årets første spalte fra nationalarkivaren føles det naturligt at se tilbage på det forgangne års højdepunkter. Det var det første hele år, som Islands Nationalarkivs virksomhed kørte efter den nye strategi, der blev fremlagt sent i 2014.

Ny organisation

På grundlag af en ny strategi blev der foretaget betydelige ændringer af Nationalarkivets organisation. Ændringerne blev præsenteret for arkivets bestyrelse i februar 2015 og trådte i kraft i april. Den væsentligste ændring var, at der nu er tre faglige afdelinger i stedet for to. Samtidig flyttede man opgaver mellem afdelinger. Med denne ændring blev der lagt mere vægt på projektledelse og derved stiler man imod en forbedring af projekternes organisering og at skabe forudsætninger for bedre resultater. Nu er fagafdelingerne tre og behandler tilsyn og rådgivning, bevaring og konservering og til sidst information og publikumstjenester. Desuden er det to hjælpeafdelinger, driftsafdeling og en afdeling, der har ansvar for arkivets lokaler.

Med denne ændring lægger vi vægt på at tage os bedre af de afleveringspligtige myndigheder og institutioner, forbedre tilsyn og indsamle den enorme mængde papirdokumenter, som venter på at blive afleveret. Samme vægt lægger vi i den nye

strategi på en forøget indsamling af elektroniske arkivalier. En plan om modtagelse af elektroniske data blev iværksat i midten af 2015. Med den nye bevaringsafdeling bliver der lagt større vægt på konservering og at registrere og pakke gamle afleveringer samt generelt at pakke arkivalierne i bedre æsker. Samtidig fokuserer vi på at opbevare dokumenter sikkert og at sikkerhedskopiere de vigtigste dokumenter.

Nyt logo

Samtidig med en ny strategi for Islands Nationalarkiv er der blevet designet et nyt logo for arkivet. Således markerer vi begyndelsen på nye tider i arkivets virksomhed. Logoet blev offentliggjort i februar. Logoets udformning, og farve refererer til tre forbilleder.

Form og farve henviser til et segl og symboliserer sikkerhed og pålidelighed. Tegningen på seglfladen henviser på den ene side til kruseduller i håndskrift fra forrige århundreder, og på den anden side henviser ter-

ninger til punkter i et digitalt billede. Logoet skal formidle, at Islands Nationalarkiv bevarer, trofast og sikkert i al fremtid, den alsidige kulturarv som det bliver betroet.

Nye regler om arkivering

En af dette og sidste års vigtigste opgaver er en revidering af Islands Nationalarkivs regler som følge af den nye arkivlov i Island i 2014 – også et væsentligt punkt i vor strategi. Nationalarkivets regler om arkivplan, bevarings- og kassationsplan samt pakning af papirdokumenter er blevet revideret. Reglerne trådte i kraft d. 1. juli 2015. I år vil man udarbejde eller lave regler om registrering af sager og bevaring og kassation af e-mail, for at tage et par eksempler.

Et stort projekt om udgivelse af kilder

Under enevælden nedsatte den danske administration kommissioner til at undersøge forholdene i forskellige dele af riget. Kommissionerne

havde gerne til opgave at undersøge tilstande og samfundsforhold. Den islandske landkommission arbejdede i årene 1770–1771 og efterlod et arkiv, som omfatter cirka 4200 sider, mest på dansk men også på islandsk. Der i blandt er breve fra almuefolk, som gør dokumenterne ret unikke. Disse kilder er meget værdifulde til forskning i Islands og i Danmarks historie.

Dokumenterne blev afleveret til Islands Nationalarkiv ved udveksling af dokumenter mellem Island og Danmark i 1928 og er delvist udgivet. Fra 2012 har Islands Nationalarkiv planlagt en kildeudgivelse med det formål at få hele Landkommissionens arkiv udgivet, både i papirform i 6 bind og elektronisk på nettet. I samarbejde med Islands Historiske Forening og Rigsarkivet i Danmark har man indgået en aftale om udgivelsen. Aftalen blev underskrevet i efteråret 2015. Islands Nationalarkiv leder projektet som skal færdiggøres i 2018. I indeværende år udkommer to bind og der afholdes et seminar.

ICA konferencen

I Nordisk Arkivnyt i 2014 fortalte denne skribent om at Nationalarkivet skulle være vært for den tredje årlige ICA konference i 2015. Den blev holdt den 27.–30. september på Hilton Nordica i Reykjavik. 502 gæster fra 79 lande deltog i konferencen som var meget vellykket efter deltagernes mening. De fleste eller 74 kom fra Island, 40 fra Storbritannien og 30 fra USA. Der var også god deltagelse (NA 4/2015) fra de nordiske lande. Foruden islændingene var der ialt 55 deltagere fra Norden, 22 fra Norge, 15 fra Sverige, 9 fra Danmark, 8 fra Finland og en fra Færøerne.

Arbejdet med forberedelser var meget omfattende, hvilket påvirkede Nationalarkivets årsplan noget. Omsætningen var ca. 40 millioner islandske kroner. Man kan regne med, at landets valutaindtægter på grund af konferencen har været 160–180 mio. Islandske kroner.

Efter min vurdering har den tredje årlige ICA konference bragt arkivmedarbejdere i hele verden nær-

Fotograf: Rut Sigurðardóttir.

mere hinanden, både professionelt og på det personlige plan. Det er et godt resultat. Idéen om en årlig konference for ICA har vist sig at være værdifuld. 96% af deltagerne svarede ja til spørgsmålet: *Baseret på din oplevelse af ICA 2015 i Reykjavik, ville du så deltage i ICA konferencer i fremtiden?*

Renovering af lokaler

I løbet af året arbejdede man på en længe ventet renovering af arkivets kaffestue og mødelokaler. Den blev stort set færdig før jul. Nu er spise- og mødeforhold blevet fremragende. Der kan holdes møder eller sammenkomster for op til 100 mand i disse lokaler, der er indrettet således at man kan åbne mellem de tre rum og lave en sal. Det vil glæde arkivets medarbejdere at kunne invitere vores gæster til møder og sammenkomster i nye mødelokaler med nyt udstyr og nye møbler. Som sagt I er meget velkomne!

Hjemmel til at sælge Nationalarkivets bygninger

Året sluttede noget dramatisk. I december ved andenbehandlingen i Altinget af forslag til finansloven for året 2016, foreslog flertallet i finansudvalget at give hjemmel til salg af nogle ejendomme i statens eje. Deriblandt var Islands Nationalarkivs bygninger. Forslaget lød således: „ At

sælge Islands Nationalarkivs lokaler ved Laugavegur 162 i Reykjavik og købe eller leje andre mere hensigtsmæssige lokaler.“

Forslaget er i direkte modsætning til Nationalarkivets og uddannelses- og kulturministeriets planer om at arkivets nuværende placering er beregnet for fremtiden. Forslaget blev fremsat uden samråd med ministeriet eller arkivet. Ingen redegørelse fulgte, men i medierne udtrykte en repræsentant fra finansudvalgets flertal at grunden var bedre egnet til forretninger servicevirksomhed eller boliger og at Nationalarkivets virksomhed kunne være hvor som helst. Undertegnede har offentligt givet udtryk for, at det ikke er muligt at sælge arkivets bygninger uden at man først har analyseret og vurderet, om det er i arkivets og samfundets interesse. Der må foreligge en ny placering, behovsanalyse og beregning af omkostninger. Den nuværende placering af Nationalarkivet ved Laugavegur er meget fordelagtig. Det er vigtigt for den statslige forvaltning, at nationens arkiv er i nærheden af regeringens kontorer i Reykjaviks centrum. Det er også meget vigtigt at være i nærheden af universiteterne i Reykjavik og overhovedet forskningsmiljøet og den store gruppe af andre gæster i centrum, den almene befolkning og de statslige institutioner.

Til trods for nogle protester blev forslaget vedtaget. Finansministeren har nu hjemmel til at sælge Islands Nationalarkivs bygninger. Nu, i begyndelsen af et nyt år, er vores ministerium i færd med at forberede et udbud til renovering af arkivets lokaler for at forøge magasinlokalerne. De nuværende magasiner vil være fuldt udnyttede om to år. Fremtiden er som sagt noget usikker i denne henseende.

Med de bedste ønsker om at det må gå godt for den nordiske arkivverden i året 2016.

Eiríkur G.
Guðmundsson
nationalarkivar

En model til måling af den generelle tilstand af arkivering hos offentlige myndigheder og institutioner

Helga Jóna Eiríksdóttir

Islands Nationalarkiv har forestået en kontrolundersøgelse af arkiveringen hos afleveringspligtige myndigheder og institutioner i 2012.¹ Resultatet, som blev offentliggjort i en rapport der udkom året efter, viste hvordan det stod til generelt for hver faktor der blev undersøgt. Svar fra de enkelte ministerier eller myndigheder blev ikke vist, men der blev lagt vægt på at få overblik over, hvordan det stod til med de enkelte dele af arkiveringen hos de offentlige myndigheder og institutioner som Islands Nationalarkiv har tilsynspligt med.

Nationalarkivets medarbejdere blev imidlertid interesseret i at sætte oplysningerne ind i en større sammenhæng og udnytte dem bedre, bl.a. med det formål at kunne sammenligne institutioner, f.eks. ud fra deres størrelse såvel som ud fra andre faktorer. For at kunne sammenligne svar fra de enkelte institutioner måtte man lave en slags måleinstrument, således at man kunne vurdere hver enkelt myndighed og placere den på en skala eller målestok. Således begyndte man at arbejde på arkiveringens forskellige udviklingstrin. Begrebet udviklingstrin har man lånt

fra personaleadministration, hvor det bliver brugt for at vurdere hvor udviklede virksomhederne er med hensyn til personaleadministration, d.v.s. hvor avanceret virksomhedens personaleadministration er.

Udviklingstrin defineret ud fra krav til arkivering

Nationalarkivet har udarbejdet forskellige regler om offentlige myndigheders arkivering i henhold til loven, hvilket bevirker at krav til afleveringspligtige myndigheder er tydelige. Det var derfor nemt at definere offentlige myndigheders forskellige udviklingstrin ud fra de krav som de bør opfylde angående deres arkivering. Resultatet blev at man definerede fem udviklingstrin som beskrev myndighedens stilling med hensyn til arkivering, fra ikke at have nogen bevidst arkivering og op til at være eksemplariske på dette område og opfylde alle de krav som bliver stillet til de offentlige myndigheders arkivering. Kontrolundersøgelsen byggede også på disse krav og man kunne derfor lave en tabel for hver myndighed, som deltog i undersøgelsen, og give dem points efter i hvilken grad de opfyldte de krav, der blev stillet til dem.

Man startede med at sætte ministeriernes svar ind i tabellen for at undersøge om resultatet viste det rigtige udviklingstrin, og om deres definition var i henhold til ministeriernes virkelige stilling, hvilken den

var. Derefter kunne man indsætte alle svar i tabellen og således placere institutioner eller myndigheder på forskellige udviklingstrin.

Resultatet fortæller os at 34% af alle institutioner er på udviklingstrin 0, hvilket er defineret som ingen bevidst arkivering. Det der karakteriserer dette trin er at der ikke er nogen bestemt medarbejder som tager sig af arkivering og at institutionen generelt ikke er bevidst om dens pligter angående arkivering. Ca. 30% af institutionerne var på første trin, som er utilstrækkelig arkivering. På det trin er der generelt en ansat der tager sig af myndighedens arkivering til en vis grad og man er bekendt med at der bliver stillet krav om registrering af sager og deres bevaring, som man forsøger at opfylde. Ca. 32% var på 2. trin, som er traditionel arkivering, hvor myndigheden er blevet mere bevidst i sin arkivering og har mere forbindelse med Nationalarkivet, f.eks. for at anmelde elektroniske arkiveringssystemer. Kun 3% nåede op på 3. trin, som bliver defineret som faglig arkivering. Disse myndigheder har fået deres arkiverings-systemer godkendt og arbejder i henhold til love og regler. Desværre var der ingen der nåede op på fjerde trin, d.v.s. at deres arkivering er eksemplarisk, hvor man går ud fra at institutionen desuden arbejder i henhold til en godkendt arkiveringsplan og at man har pakket og afleveret alle ældre dokumenter til Nationalarkivet.

¹ Njörður Sigurðsson. "En undersøgelse af den islandske stats arkivering." *Nordisk Arkivnyt* 58:2 (2013), bls. 91–92.

Evalueringsstabel

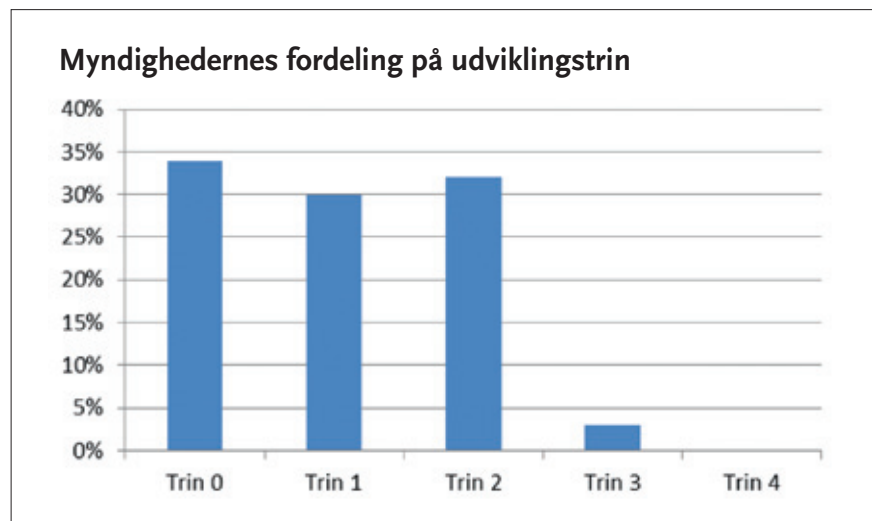
Hver faktor blev afgrænset og fik tildelt points hvis faktoren var til stede hos pågældende myndighed eller institution. Der blev givet et point for hvert punkt inden for faktorerne. Evaluerings Tabellen genspejler de faktorer som der blev spurgt om i undersøgelsen.

Emne	Faktorer der bliver vurderet	Points
Arkivplan – 2 points		
	Benytter myndigheden en arkivplan til klassificering af arkivet?	0/1
	Er arkivplanen blevet godkendt af Nationalarkivet?	0/1
Sagsregister – 2 points		
	Bliver oplysninger om sager og dokumenter registreret?	0/1
	Bliver oplysningerne registreret efter en journalplan?	0/1
	Bliver oplysningerne registreret i et elektronisk journalsystem?	0/1
Elektronisk arkiveringssystem – 4 points		
	Benytter myndigheden elektroniske systemer til arkivering?	0/1
	Er elektroniske systemer blevet anmeldt til Nationalarkivet?	0/1
	Er der et elektronisk system, der er blevet godkendt af Nationalarkivet?	0/1
	Findes der brugervejledning eller manualer om brug af systemet?	0/1
Elektroniske databaser – 2 points		
	Er elektroniske databaser blevet anmeldt til Nationalarkivet?	0/1
	Bonus – Er alle databaser blevet anmeldt?	0/1
Forældede datasystemer – 2 points		
	Er et forældet datasystem blevet anmeldt?	0/1
	Bonus – Er alle forældede datasystemer blevet anmeldt?	0/1
Bevaring af dokumenter – 3 points		
	Er elektroniske data, som bør bevares på papir, udskrevet på papir?	0/1
	Er arkiveringen blevet elektronisk (f. eks. ved godkendelse af arkiveringssystem)?	0/1
	Bruger man papir der opfylder norm?	0/1
Bevarings- og kassationsplan – 2 points		
	Arbejder man i henhold til en bevarings- og kassationsplan?	0/1
	Er bevarings- og kassationsplanen godkendt af Nationalarkivets?	0/1
Udtynding og kassation – 1 point		
	Har man kasseret dokumenter efter tilladelse fra Nationalarkivets bestyrelse?	0/1
Magasiner – 2 points		
	Har man specielle magasiner?	0/1
	Er myndighedens/institutionens magasiner blevet godkendt af Nationalarkivet?	0/1
Ordning – 1 point		
	Har myndigheden/institutionen afleveret alle dokumenter, der er ældre end 30 år, til Nationalarkivet?	0/1
Nationalarkivets vejledning og undervisning – 3 points		
	Har arkivaren, eller en ansat der har med arkivering at gøre, deltaget i Nationalarkivets kurser?	0/1
	Har arkivaren, eller en ansat der har med arkivering at gøre, været til alle kurser, som Nationalarkivet tilbyder?	0/1
	Bruger man Nationalarkivets regler og vejledning?	0/1
Myndigheden/institutionen – 1 point		
	Er der en fast ansat arkivar hos myndigheden?	0/1
Resultat (det højeste antal points er 25 points)		0–25

Fordele ved sammenligning ud fra udviklingstrin

Ved at placere myndigheder på udviklingstrin blev det også muligt at få flere oplysninger i de data som blev indsamlet i kontrolundersøgelsen. Bl.a. så man at mellemstore institutioner, d.v.s. institutioner med 26-50 medarbejdere fik den højeste placering mens de mindste enheder blev placeret nederst. Disse resultater viser hvor vigtigt det er, at der er en arkivar i hver institution. I de mindste institutioner var der størst sandsynlighed for at der ikke fandtes en arkivar eller en medarbejder som havde ansvar for institutionens arkivforvaltning.

Nationalarkivet har nu offentliggjort modellen og undersøgelsens resultater samt en liste over myndighedernes udviklingstrin på deres hjemmeside, www.skjalasafn.is. Således kan de offentlige institutioner og ministerier nemt se hvordan de står sammenlignet med andre institutioner. Meningen er at denne sammenligning vil tilskynde institutionerne til at søge oplysninger om hvordan de kan forbedre deres arkivering og således blive højere placeret i næste kontrolundersøgelse. Enkelte institutioner kan således få en oversigt over deres stilling som den var på det tidspunkt undersøgelsen blev foretaget og få en vejledning fra Nationalarkivet om hvilke faktorer der skal forbedres for at de kan score højere. Endvidere kan institu-

tioner benytte definitionerne på udviklingstrin til at lægge retningslinjer for deres arkivforvaltning og gøre det nemmere at prioritere arkiveringsprojekter og derefter arbejde målbevidst på at komme op på næste udviklingstrin.

Hovedidéen er dog den, at Islands Nationalarkiv får et instrument for at måle arkivforvaltningens tilstand samt at få sammenlignelige oplysninger om de enkelte institutioner. Undersøgelsen blev foretaget i 2012 og vil blive gentaget i begyndelsen af 2016 og forhåbentlig regelmæssigt derefter. For Nationalarkivet kan dette spille en stor rolle og ved regelmæssigt at gentage undersøgelsen vil man forhåbentlig se målbare resultater som vil vise at vejledning og kursusvirksomhed bevirker en forbedret arkivforvaltning hos de afleveringspligtige myndigheder.

Dette hjælper også Nationalarkivet ved målsætningen for de næste år. En målsætning på kort sigt kunne være at flytte alle institutioner fra udviklingstrin 0 og en mere langsigtet målsætning at flytte alle institutioner et udviklingstrin op. Undersøgelsen viste også at udfaldet var dårligst inden for bestemte sektorer, f.eks. videreuddannelse og hos institutioner inden for sundhedssektoren. Nationalarkivets medarbejdere skulle derfor prioritere disse institutioner angående vejledning om bedre arkivforvaltning, f.eks. ved at afholde specifikke kurser om arkivering for personalet i disse sektorer.

Forfatteren er arkivar i tilsyns- og rådgivningsafdelingen ved Islands Nationalarkiv

Om tilgængelighed til dokumenter om de islandske bankers krak i 2008

Dom afsagt af Islands Højesteret – sag nr. 329/2014

Rögnvaldur Gunnar Gunnarsson

Islands Nationalarkiv har fået mange komplicerede sager til behandling efter at de islandske banker gik konkurs i 2008. Der blev nedsat en særlig undersøgelseskomité med omfattende beføjelser. Da komitéen blev nedlagt blev dokumenterne afleveret til Islands Nationalarkiv, som giver adgangstilladelse til dem. En sag er blevet appelleret til Islands Højesteret, hvor retten stadfæstede Nationalarkivets afgørelse om at afslå SPB A/S, tidligere Icebanks, anmodning om adgang til arkivalier. Afslaget blev begrundet med en bestemt fortolkning af en særlig bestemmelse om tavshedspligt.

Højesteret afslår tilgængelighed til rapporter

Den 3. juni 2014 afslog Islands Højesteret, i sag nr. 329/2014, SPB A/S – tidligere Icebank – krav om adgang til otte rapporter udarbejdet for Altingets undersøgelseskomité. Denne komité blev oprettet ifølge lov nr. 142/2008 om undersøgelse af årsagerne til de islandske bankers gik konkurs 2008. Rapporterne blev udarbejdet af ansatte i Islands Nationalbank.

I lov nr. 142/2008 fik Altingets undersøgelseskomité omfattende beføjelser til at fremskaffe oplysninger i forbindelse med dens undersøgelse. I lovens paragraf 6 er der således en bestemmelse om pligt til at imødekomme undersøgelseskomitéens krav om at give oplysninger og om enkeltpersoners pligt til at møde op for komitéen for at give oplysninger, uafhængigt af om de er underkastet tavshedspligt. I paragraf 8 er der en bestemmelse om pligt til at møde op for komitéen for at give oplysninger, hvis den kræver det. I paragraf 11 er der bestemmelser om straf, hvis man nægter at møde op for komitéen. Med henvisning til dette var de, som fik ordre til at afgive møde for komitéen, forpligtiget i henhold til loven til at imødekomme komitéens krav om oplysninger, til trods for at de ellers var under tavshedspligt ifølge loven.

Undersøgelseskomitéens arkiv i Nationalarkivet

Den 27. januar 2014 afslog Islands Nationalarkiv et krav fra SPB A/S om adgang til rapporter og i forlængelse heraf blev Nationalarkivet indstævnet for Reykjavíks Byret. Byretten afslø kravet om adgang og senere blev

rettens afgørelse anket til Højesteret, sag nr. 329/2014.

Undersøgelseskomitéens arkiv opbevares i Islands Nationalarkiv i henhold til loven. I paragraf 17, pkt 5, i lov nr. 142/2008 står der, at når komitéen har afsluttet sit arbejde skal dokumenter, som den har fremskaffet i undersøgelsens interesse, afleveres til Islands Nationalarkiv, og at offentlighedslovens bestemmelser gælder om adgang til dem.

I lovens paragraf 1, stk. 1 står der endvidere at undersøgelseskomitéen var oprettet for at søge sandheden og årsagerne til de islandske bankers krak i 2008 og dermed forbundne begivenheder. Komitéen skulle også vurdere om der var tale om fejl eller forsømmelser ved håndhævelse af love og regler om finansiel virksomhed i Island og tilsyn med dette, samt hvem der kunne være ansvarlige for dem.

Fortolkning af tavshedspligt

SPB A/S stillede, i Reykjavíks Byret og senere i Islands Højesteret, krav om at Islands Nationalarkiv udleverede nærmere definerede dele af førnævnte rapporter. I disse dele af rapporterne mente SPB A/S at der var oplysninger som direkte handlede om SPB A/S.

Islands Nationalarkiv havde tidligere afvist krav om adgang med henvisning til offentlighedslovens paragraf 35, stk. 3, hvilket senere blev Højesterets hovedargument, med henvisning til paragraf 35, stk. 1 i loven om Islands Nationalbank. I denne paragraf står der at medarbejdere i banken er underlagt tavshedspligt om alt hvad der angår kundernes interesser og selve bankens anliggender, tillige med andet, som de får nys om i deres arbejde og som skal holdes hemmeligt ifølge loven eller sagens natur, medmindre en dommer afsiger kendelse om, at man er forpligtiget til at give disse oplysninger for retten eller politiet. Tavshedspligten består selvom vedkommende forlader sin stilling.

Særlige bestemmelser om tavshedspligt går forud for offentlighedsloven

I Islands Højesterets dom støttede man Reykjavíks Byrets dom samt Nationalarkivets standpunkt om at SPB A/S ikke var berettiget til adgang til

rapporterne ud over det, som nævnte medarbejdere i Islands Nationalbank var forpligtiget til at oplyse på basis af bestemmelser om vidners pligt til at aflægge rapport for retten.

Endvidere fremhævede Højesteret, at særlige bestemmelser om tavshedspligt, som f. eks. par. 35, stk. 1 i lov nr. 36/2001, går forud for bestemmelser om ret til oplysninger i henhold til offentlighedslovens, nr. 140/2012, kapitel II. og III. SPB A/S var således ikke berettiget til adgang til rapporter på grundlag af offentlighedsloven, og Islands Nationalarkiv havde ikke bemyndigelse til at udlevere dem til SPB A/S. Højesteret kom til dette resultat ved at henvise til sidste halvdel af paragraf, 4 stk. 3 i offentlighedsloven, hvor der står at almene bestemmelser om tavshedspligt ikke begrænser ret til adgang til dokumenter ifølge offentlighedsloven.

Ud fra denne bestemmelse bør man modsætningsvis slutte, at særlige bestemmelser om tavshedspligt går forud for bestemmelser om ret

til adgang til oplysninger som før sagt. I henhold til dette bør Islands Nationalarkiv vurdere anmodning til adgang til Altingets undersøgelseskomitées arkiv, med særlig hensyntagen til bestemmelser om tavshedspligt såvel som til offentlighedslovens, nr. 140/2012, bestemmelser.

Højesteret mener således at tavshedspligt, som er tilkommet på grund af særlige bestemmelser om tavshedspligt ikke bortfalder over for Islands Nationalarkiv, til trods for at de ikke gælder over for Altingets undersøgelseskomitées medlemmer med henblik på at undersøge de islandske bankers krak i 2008.

Forfatteren er mag. jur., specialist i afdelingen for information og publikumstjenester i Islands Nationalarkiv

■ Islands Højesterets domhus ved Arnarhóll i Reykjavík. I sag nr. 329/2014 behandlede Højesteret for første gang en sag om adgang til Altingets undersøgelseskomitées arkiv, som er bevaret i Islands Nationalarkiv. Foto: Islands Højesteret.

Nyt magasin i Viborg

Jesper Thomassen

Baggrunden

Rigsarkivet Viborg tog den 1. november 2015 et nyt, topmoderne magasin med en omfattende klimastyring og plads til 72 hyldekilometer arkivalier i brug. Baggrunden for magasinbyggeriet var, at der gennem mange år ikke har været ledig plads i magasinerne i Viborg, al plads var brugt. De nørrejske myndigheders arkivalier måtte derfor placeres i andre magasiner, fortrinsvis i Odense.

Det nye magasin har været lang tid undervejs. I flere år blev der arbejdet på en placering i umiddelbar tilknytning til de eksisterende arkivbygninger, men denne løsning måtte opgives i 2010, da den daværende Kulturarvsstyrelse af hensyn til en eksisterende fredet bygning

ikke kunne godkende placeringen. I 2010–11 blev der derfor udarbejdet et nyt, såkaldt OPP-projekt. (offentlig-privat partnerskab). En leverandør skulle bygge magasinet og herefter leje det ud til Rigsarkivet (via Bygningsstyrelsen) for en periode af 25 år samt stå for al drift og vedligehold i hele perioden.

Projektet

Forud for udbuddet af opgaven blev der lavet en funktionsbaseret kravspecifikation. Her gjaldt det om at beskrive alle krav til det nye magasin, uden at anvise konkrete løsninger. Tanken var, at tilbudsgiverne skulle have størst mulig frihed i håb om, at det ville åbne op for nye og bedre løsninger. F.eks. var der ingen krav til reolerne udover, at de skulle kunne bære en vis vægt, være driftssikre og kunne rumme 72 hyldekilometer ar-

kivalier af en nærmere angivet størrelse. Det var så op til tilbudsgiverne at vurdere, om kravene bedst kunne opfyldes med faste reoler eller kom-paktreoler, i én etage eller flere etager osv. Også placeringen af magasinet var beskrevet med et funktionsbaseret krav, nemlig at kørsel i bil fra hovedarkivet til det nye magasin højst måtte tage et vist antal minutter. Tilbudsgiverne fik anvist en mulig grund, men kunne i øvrigt vælge at benytte en anden grund, blot den overholdt kravet om køretid.

Erfaringerne med de funktionsbaserede krav er indtil videre positive. Der blev præsenteret mange gode løsningsmodeller, og for leverandøren gav det mulighed for at indarbejde egne ønsker til bygningen, så driften de næste 25 år kan foregå på den mest økonomiske måde. Forventningen er, at leverandøren hermed sparer penge, idet driftstop sanktioneres med et nedslag i huslejen, mens Rigsarkivet får et stabilt og velfungerende magasin.

I begyndelsen af 2013 blev magasinbyggeriet sendt i udbud, og der indkom i alt fem tilbud med interessante løsninger. Vinderen blev KPC Herning A/S, som efter en længere godkendelsesproces hos bevillingsmyndighederne kunne påbegynde det praktiske samarbejde med Bygningsstyrelsen og Rigsarkivet i efteråret 2014.

Magasinrummene

De vigtigste rum i den nye bygning er selvfølgelig de to store magasinrum med reoler til 72 hyldekilometer arkivalier samt det særlige pergamentrum med egen klimastyring. Magasinrummene er udstyret

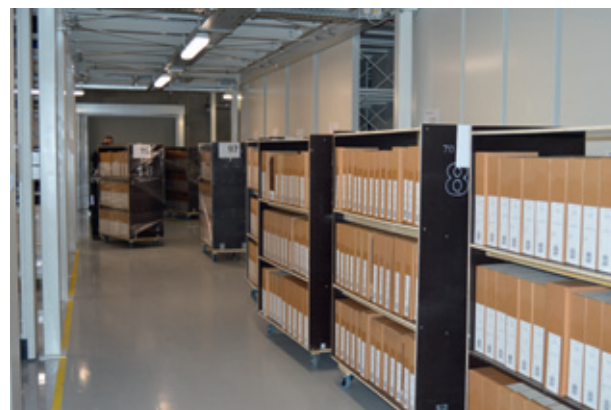
■ 1,5% af byggesummen skal gå til kunstnerisk udsmykning. Der er ikke mange, der får lejlighed til at komme inden for i magasinbygningen, og det er derfor valgt at placere kunsten udvendigt på den otte meter høje facade. Tekstilkunstner Grethe Sørensen har designet udsmykningen, som rent teknisk er lavet ved at slibe mere eller mindre af betonoverfladen. Arkivet fremstår som en stor bogreol, og forbipasserende får på den måde et indtryk af, hvad der gemmer sig inde i selve bygningen. Bag vinduerne gemmer sig kontorfaciliteter, møderum og frokoststue. Selve magasinet er helt uden vinduer.

Foto: Jesper Thomassen.

■ Udover de to magasinrum er der også faciliteter til løsning af en lang række opgaver. Det eneste, der ikke er, er en læsesal. Møderummet kan mageligt bruges af op til 14–16 personer, frokoststuen er tilsvarende stor og rummelig. Der er et særskilt kontor med fire arbejdspladser, og i ordnings- og registreringsrummene, som ses på billedet, er der plads til yderligere arbejdspladser, 200 hyldemeter faste reoler, store lagerrum, miljøbænk, affaldsrum og sågar direkte adgang til en integreret garage, der både kan rumme en lille lastbil og en truck. Et af hovedkravene var, at der skulle være god plads og gode adgangsforhold. I princippet kan en truck med fuld last køre rundt i hele bygningen uden at støde mod hverken dørkarme, vægge eller loft. Effektiv logistik er et must i et moderne arkivvæsen. Noget, som ofte er svært at opnå i en ældre arkivbygning, men som kan tilgodeses, når der bygges nyt.

Foto: Jesper Thomassen.

■ Indflytningen af arkivalier varetages af et flyttefirma, som dagligt skal håndtere mindst 300 hyldemeter, hvoraf størstedelen kommer fra de gamle magasiner i Århus ca. en times kørsel væk. Arkivalierne skal helt ind på hylderne, og der skal flyttefolkene skyde stregkoderne på både arkivæsker og hylder med særligt udstyr og software, der er udviklet af Rigsarkivet for at understøtte flytningen. Det hele foregår effektivt og med en høj grad af sikkerhed, og allerede to uger henne i flytteprocessen tyder alt på, at den vil blive tilendebragt tidligere end planlagt. De mange års arbejde med at ompakke og stregkode arkivalierne tjener sig nu, endnu en gang, hjem, ligesom værdien af et magasin med rummelige adgangsforhold og højt til loftet viser sin værdi.

Foto: Jesper Thomassen.

med kompaktreoler i to etager, heraf 1.200 hyldemeter til særligt store formater. Overalt er der brede gange og god plads, en konsekvens af at der i de funktionsbaserede krav var lagt stor vægt på logistik og flow i den nye bygning. Der er trådløst netværk i hele magasinet, fordi skydning af stregkoder indgår både ved indflytningen af arkivalier samt i den daglige ekspedition. Kravene til klimaet var forholdsvis stramme med små tolerancer i forhold til temperatur og luftfugtighed, og netop klimastyringen har fået megen opmærksomhed af leverandøren. To store klimaanlæg, som ved driftstop på det ene kan kobles sammen, så ét anlæg kan betjene begge magasiner, styrer klimaet i de to store magasiner. Pergamentrummet har sit eget, noget mindre, klimaanlæg, da kravene til pergamenternes opbevaringsforhold ikke er de samme som for papirarkivaliernes vedkommende. Magasinrummene er desuden i en meget høj sikringsklasse og med omfattende sikringsforanstaltninger.

Øvrige lokaler

Udover magasinrummene er der kontorfaciliteter, køkken, møderum, ordnings- og registreringsrum, affaldssortering, indendørs garage med plads til både en lille lastbil og en truck, lagerrum og modtagelsesrampe for lastbiler med arkivalier. Igen er der lagt vægt på rummelighed og logistik, så alt arbejde kan udføres effektivt og under optimale forhold. Alt i alt kan det nye magasin fungere som en fast arbejdsplads for mindst otte medarbejdere, med alle de nødvendige faciliteter.

Indflytning af arkivalier

Fra overtagelsen 1. november og frem til nytåret 2015/16 blev magasinet forberedt til indflytningen af arkivalier. Alle reoler, fag og hylder blev forsynet med stregkoder, som efterfølgende blev skudt ind i arkivdatabasen Daisy. Den 4. januar 2016 begyndte så indflytningen af arkivalierne. I første omgang flyttes arkivalier fra den nu lukkede lokalitet i Århus samt fra to midlertidige magasiner

i Viborg ind i magasinet, foruden et stort antal kort og pergamenter. I alt 29 hyldekilometer arkivalier. Denne opgave afsluttes i juni 2016, hvorefter yderligere indflytning af arkivalier vil blive planlagt.

Fremtiden

Med den nye magasinbygning har Rigsarkivet fået en tidssvarende magasinløsning, som imødekommer alle krav til optimale opbevaringsforhold for arkivalierne. Derudover er der skabt optimale rammer for arbejdet med arkivalierne, både i forbindelse med aflevering fra private arkivskabere og myndigheder, men også for det videre arbejde med arkivalierne i forhold til ekspedition, adgangssagsbehandling og dokumentation.

*Skribenten er områdeleder
i Rigsarkivet*

Tilsyn med kvalitetssikring i it-systemer

Jette Holmstrøm Kjellberg

Rigsarkivet sætter fokus på god kvalitet i it-systemer med dokumenter i cirkulæret om anmeldelse og godkendelse af it-systemer (nr. 9290 af 21. juni 2013). Myndigheder skal have en procedure for kvalitetskontrol, og to år efter ibrugtagning fører Rigsarkivet et tilsyn med, at systemet rent faktisk bliver brugt som beskrevet ved anmeldelsen.

Anmeldelse, godkendelse – og tilsyn!

Statslige myndigheder i Danmark skal anmelde til Rigsarkivet, når de tager et nyt it-system i brug. Rigsarkivet tager derefter stilling til, om det skal bevares eller kasseres. Hvis systemet skal bevares, skal det godkendes af Rigsarkivet.

I godkendelsen undersøger Rigsarkivet, om systemet lever op til en række krav til systemets tekniske indretning samt den administrative brug af systemet.

Statslige myndigheder skal bl.a. løbende kontrollere kvaliteten af data og dokumenter i systemet. Det skal være beskrevet i en instruks for systemet, hvordan myndigheden foretager kvalitetskontrollen.

To år efter godkendelsen fører Rigsarkivet et tilsyn og følger op på, om systemet har været brugt som beskrevet ved anmeldelse, herunder om myndigheden har foretaget kvalitetskontrollen.

Tilsynsmodel

Tilsynet består af et spørgeskema efterfulgt af et tilsynsbesøg. Der er udarbejdet en vejledning til myndigheder om, hvilke obligatoriske krav Rigsarkivet stiller samt en række gode råd til og eksempler på kvalitetskontrol.

I tilsynet spørger Rigsarkivet myndighederne om, hvilke oplysninger de rent faktisk har kontrolleret, hvor ofte og hvordan kontrollen er foretaget – stikprøver, udtræk eller? Hvad gør de med resultatet af kontrollen – havner den i en skuffe eller kommer den med på ledelsesmøde?

Procedure for kvalitetskontrol

Myndighederne skal løbende kontrollere, at de registrerer en række obligatoriske oplysninger korrekt såsom sigende titler, dokumenters tilknytning til sager og sagers tilknytning til en registreringssystematik mm. De skal også kontrollere, om der registreres andre filtyper i systemet end dem, som er tilladt.

Kontrollen skal være beskrevet i en procedure, som præcist angiver, hvem der gør hvad, hvornår og hvordan. Det er vigtigt med en fast procedure for kvalitetskontrol, så det er ikke er noget, der skal vælges til og presses ind i en travl hverdag.

Fælles formål

Myndigheder og Rigsarkivet har en fælles interesse i, at det er muligt at søge og finde oplysninger i it-systemet, dvs. der er et fælles behov for at

kontrollere, at der rent faktisk bliver registreret korrekt.

Tilsynet betyder, at det bliver muligt at gøre noget ved eventuelle problemer, mens systemet er i drift og ikke først på afleveringstidspunktet. Det skulle gerne give bedre driftsversioner, der igen giver bedre arkiveringsversioner – som det også gerne skulle være billigere at få lavet!

Skribenten er arkivar ved Rigsarkivet København

Hvad er god kvalitet?

Ordet 'kvalitet' bruges i mange sammenhænge og kan have forskellige betydninger. I denne sammenhæng handler kvalitet om sikring af, at det er muligt at genfinde data og dokumenter i it-systemerne.

Procedure for kvalitetskontrol:

- *Hvad kontrolleres?*
- *Hvem udfører kontrollen?*
- *Hvor ofte udføres kvalitetskontrol?*
- *Hvordan foretages kvalitetskontrollen?*
- *Hvem fejlrætter?*
- *Hvordan følges op på kontrollen?*

Styr på sagerne

– også når organisationen ændrer sig

Leon Jespersen

"Styr på sagerne" udtrykker kort og prægnant et væsentligt, generelt mål for al arkivering, mens undertitlen afspejler et mere tidstypisk træk og sætter fokus på de særlige problemer, der kan opstå ved organisations- og ressortændringer. Ved den slags ændringer bliver der stillet særlige krav til håndtering og sikkerhed ved dokumentation. Nutidens arkivskabere undergår hyppigt organisatoriske ændringer. Alt dette var temaet for Rigsarkivets konference i november 2015, og det var højaktuelt efter Folketingsvalget og regeringsskiftet i Danmark i sommeren 2015. Som andre regeringsdannelse var også denne præget af ressortomlægninger og nye ministerier. Desuden er der udmeldt en større udflytning af flere styrelser – med tilsammen 3.900 ansatte – til provinsen.

Livsfarlig journalisering?

Efter rigsarkivar Asbjørn Hellums velkomst blev problemet spidsformuleret i foredraget "Kan dårlig journalisering koste menneskeliv?". Spørgsmålet blev stillet af den tidligere chef for enheden Tilsyn og Patientsikkerhed under Sundhedsstyrelsen, Anne Mette Dons, som baggrund for præsentationen af udfordringer ved ressortomlægninger og sammenlægninger. Foredraget udviklede sig som en kavalkade over uhensigtsmæssigheder både med hensyn til organisation og sagsdanelse. Til uhensigtsmæssighederne

■ Tidligere chef for enheden Tilsyn og Patientsikkerhed under Sundhedsstyrelsen, Anne Mette Dons, fortalte om problemerne ved fusionen mellem embedslægeinstitutionen og Sundhedsstyrelsen.
Foto: Jens Begtrup.

hørte bla., at ved sammenlægningen af embedslægeinstitutionen med Sundhedsstyrelsen i 2007 fik man ligestillede chefer uden ledelsesforum, ingen fælles sager eller fælles journalsystem, og processer skulle aftales hver gang. Et kig på journaliseringen i 2007 viste en stor forskellighed, langsommelig sagsgang, hvor sager blev sendt frem og tilbage. Der fandtes ikke en fælles journal før 2011 og heller ikke noget kendskab til hinandens sager. Enkeltsagsprincippet blev praktiseret, så det var vanskeligt at få et overblik. Der kunne være mange sager, relateret til en sag, men uden henvisninger. Når det gik så galt, skyldtes det bla., at man ikke indtænkte behovet for genfindning. En senere anbefaling rummede forslag om en dossiersag pr. patient, men med undersager, så man bibeholdt enkeltsagssystemet. Svaret på foredragets spørgsmål var derfor, at dårlig journalisering kan være livsfarlig, fordi man ikke opdager sundhedsproblemer i tide.

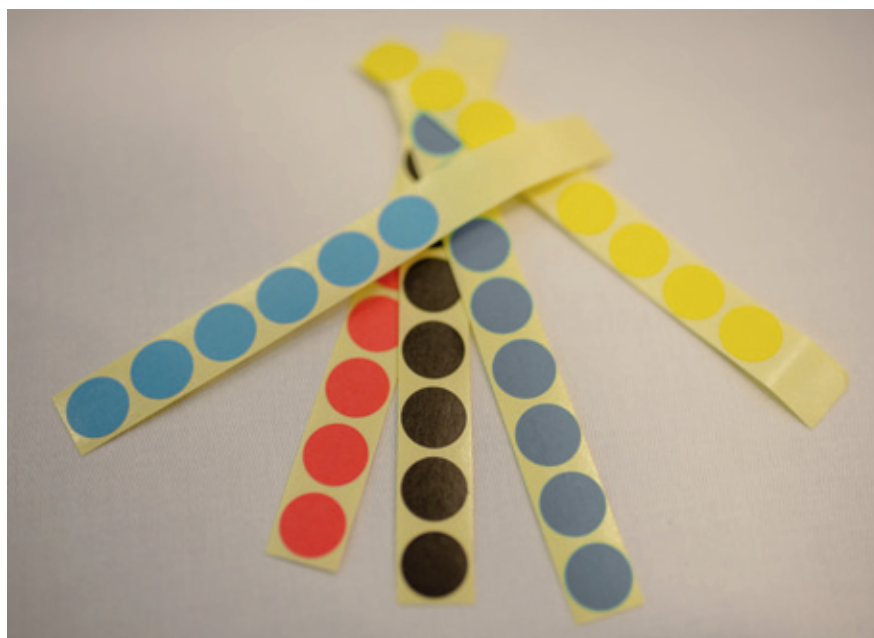
Organisationsudviklingens "dialektik"

Professor Hanne Foss Hansen fra Institut for Statskundskab, Kbh.s Universitet, så på rationalerne bag organisationsændringer samt disses konsekvenser, et tema der er højaktuelt med de forestående udflytninger af en række styrelser. Hun tog udgangspunkt i citater, der spændte fra en forandringsoptimisme til frustrerede medarbejdere og forandringer, der pegede i forskellige retninger. Ressortomlægninger ved regeringskift er ofte politisk bestemt, og ved fusioner og sammenlægninger fokuseres ofte på stordriftsfordele, mens skjulte omkostninger nedtones eller forbigås. Det samme er ofte tilfældet ved udflytninger og opsplittninger, hvor risici ikke får megen opmærksomhed. Bla. om medarbejderne flytter med, eller om det medfører et stort kompetence- og driftstab. Til de positive følger kan nævnes rationalitet og effektivitet, til de negative: omkostninger både målt i penge, kompetencer og produktion. Organisationsændringer kan således frem-

■ Der var 185 deltagere til konferencen.

Foto: Jens Begtrup.

■ Konferencens deltagere kunne sætte farvede mærkater på tøj, hvor hver farve repræsenterede en kompetence. På den måde kunne deltagerne med samme interessefelt finde sammen.

Foto: Jens Begtrup.

kalde nye forandringer. Udviklingen bølger frem og tilbage mellem centralisering og decentralisering, men åbenbart uden evidensbaseret viden.

Efter formiddagens vandring ad organisationsudviklingens veje eller vildveje, rummede eftermiddagen en række kortere foredrag, hvoraf et par skal nævnes her.

Skattesagskommissionen

For nogle år siden var det en stor sag i danske medier, da den tidligere statsministers mand, Stephen

Kinnock, fik undersøgt sine skatteforhold, samtidig med at der blev lækket oplysninger fra sagen, der desuden blev fulgt tæt af højtstående embedsmænd og politikere. Om det var for tæt, skulle Skattesagskommissionen undersøge, ligesom hvem der havde lækket oplysninger.

For historikere benyttes arkiveret materiale til at rekonstruere fortiden; men Skattesagskommissionen skulle undersøge forhold, som – hvis de er ulovlige – næppe er blevet journaliseret og ønsket bevaret for efter-

tiden. Den tidligere formand for kommissionen, landsdommer Lars E. Andersen, fremlagde på konferencen, hvordan kommissionen fik indsamlet oplysninger, samt hvilket materiale der blev anvendt.

Kommissionen kunne bede om alt materiale, og journaliseret materiale skulle udleveres. Kommissionen modtog bla. materiale fra Skatteministeriet og fra Københavns Kommune, der havde skattesagen. Man fik hidtil ukendt (ujournaliseret) materiale fra skattemedarbejderes PC'ere, og et anonymt brev spillede også en rolle. Kommissionen kunne ikke garantere anonymitet til whistle-blowere, og i kommissionen var der uenighed om kildebeskyttelse. Dagbladet BT (journalist og chefredaktør), der havde bragt lække oplysninger fra Kinnocks sag, henholdt sig til kildebeskyttelsen, og personer, der var i farezonen, havde ikke pligt til at udtale sig.

Kommissionen kunne ikke afgøre, hvem der havde lækket oplysninger. Sagen er ikke repræsentativ mht. mulighederne for at rekonstruere fortiden; men man kan notere sig, at ikke alt var blevet journaliseret, især ikke på de øverste niveauer.

Automatisk distribution og journalisering af henvendelser

Afdelingsleder for Digitalisering i Syddjurs Kommune, Jon Badstue Pedersen, holdt oplæg om kommunens brug af autoopmærkning i.f.m. automatisk distribution og præjournalisering af indgående post, både den digitalt fødte og den papirbaserede, så alt ender i kommunens ESDH-system. Journalisering af den indgående post, kommunens hjemmeside og kommunens it-systemer er allerede mappet op til den kommunale journalplan KLE. Syddjurs Kommune har en helt unik måde at fordele post på, som gør, at 80% af posten fordeles uden brug af kommunale hænder.

Desuden kom oplægsholderen ind på kommunens løsningsarkitektur bag Åben Indsigt, der giver borgere og virksomheder adgang til næsten 45.000 sager og 300.000

dokumenter på kommunens hjemmeside. Alle sager og dokumenter, der offentligt tilgængeliggøres, kan fremsøges og læses på kommunens hjemmeside. Her offentliggør kommunen også høringssvar fra borgere og foreninger, så snart høringssvaret er journaliseret, lige som også afgørelser og tilladelser publiceres her.

IT, organisation og digitalisering

Ph.D. Sofie Blinkenberg Federspiel behandlede spørgsmålet om, hvordan de kommunale medarbejderes forhold til it påvirker arbejdet med at institutionalisere digitalisering i den kommunale administration. Indledningsvist nævnte hun, at vi kan veje og måle digitalisering, men at det er vanskeligt at måle, om vi er nytænkende og i forandring. Ledere og medarbejdere kan have ret forskellige holdninger til digitalisering. Ledere fokuserer på strategier og processer, hvor it blot følger med, mens medarbejdernes hverdag er stærkt påvirket af teknologien, fx langsomt arbejdende it-systemer, it-systemer der er nede eller svære at bruge. Der findes tre organisatoriske grupper, som skaber sammenhæng mellem ledere og medarbejdere: mediatører, fx mellemledere, der formidler informationer både fra ledelsen til medarbejderne og den modsatte vej. Prædikanterne, der ser it som nødvendigt og hjælper medarbejderne til at forstå den indbyggede hjælp i systemerne, og som fortæller lederne, hvad systemerne kan og endelig gatekeeperne, som f.eks. kan være superbrugere og lignende. Hvis digitalisering skal lykkes, skal it-systemerne betragtes på en ny måde. It-afdelingen skal ikke stå som eneansvarlig; medarbejderne skal gøres medansvarlige og forstå betydningen af deres rolle. Nogle kommuner kunne klare omlægningerne i.f.m. kommunalreformen, mens andre oplevede organisatorisk stress. Det er nødvendigt at skabe en organisatorisk bevidsthed om formålet med forandringerne. Samtidigt kræver det et vist organisatorisk overskud, hvis digitalisering skal lykkes. Derfor skal der fokuseres mere på institutio-

nalisering af digitalisering, lige som man skal forstå sammenhængen mellem it og organisation.

Konferencens afslutning

En lang og indholdsmættet dag blev afsluttet med en paneldebat. Her deltog administrationschef Rasmus Kruse fra Statsforvaltningen, kommunaldirektør Claus Thykjær fra Guldborgsund Kommune, konsulent Inge Bograd fra Globe Team og områdeleder Mette Hall-Andersen fra Rigsarkivet. De debatterede spørgsmål, som hvilken rolle dokumentation af sagsbehandling spiller i hverdagen, dokumentation og retssikkerhed, og hvordan man kan sikre god søgbarhed. Vicedirektør i Rigsarkivet, Kirsten Villadsen Kristmar, sammenfattede dagen. Hun fremhævede følgende temaer: at dokumentation er en god idé, at organisationsændringer rummer risici og muligheder samt spørgsmålet: Hvad gør man så?

M.h.t. organisationsændringernes risici nævntes faren for tab af viden/hukommelse, mens sammenlægningen af Sundhedsstyrelsen og embedslægerne afspejler muligheder, der ikke blev udnyttet. I sammenfatningen blev der lagt vægt på, at skal man have en ny organisations dokumentation op at stå, må man vide, *hvem* man er, *hvad* man skal lave og *hvordan*. Det kan være vanskeligt, når forandring er blevet et permanent vilkår.

Se en præsentationsfilm om konferencen samt film fra paneldebatten på Rigsarkivets hjemmeside.

Artiklen bygger på notater fra Christian Larsen, Birgitte Vedel-Troelsen, Else Hansen og Leon Jespersen, alle arkivarer i Rigsarkivet København.

Din historie er danmarkshistorie

Julie Avery

I Rigsarkivet har vi rykket vores udstilling ud i byrummet – og det er der god grund til. Gennem udstillingsplancher med 24 fotos, der står i Rigsdagsgården frem til udgangen af april 2016, fortæller vi folk på gaden, hvordan de kan bruge Rigsarkivet. Vi formidler budskabet om, at Rigsarkivet også har din historie.

Mange mennesker lægger hver dag vejen forbi Rigsdagsgården i København. På deres tur til og fra skole, eller til og fra arbejde, spadserer de forbi Folketinget. De går samtidig forbi Rigsarkivet, der deler gård med Folketinget. Fra de kendskabsanalyser, som vi i Rigsarkivet laver med en fast kadence hvert andet år med en repræsentativ del af befolkningen, ved vi imidlertid, at en stor del af de adspurgte primært kender os for vores myndighedsvendte arbejde. Det er på mange måder fint, da det er en meget vigtig del af vores arbejde. Men det er samtidig problematisk, at de ikke kender til vores andre opgaver og tilbud til borgerne. De kender kun i ringe grad Rigsarkivet som informationsformidler, kultur- og forskningsinstitution. De ved ikke, at vi har historier om høj og lav, om hverdagsliv såvel som danmarkshistoriens store begivenheder.

Vi arbejder på mange fronter og platforme med indsats, der skal medvirke til at øge kendskabet til,

■ Yusuf Cakin er studerende ved Ålborg Universitet. Han står med en del af fødselskartoteket for udlændingesager. Rigsarkivet rummer alle danskeres historie. Hvad enten forfædrene har levet på dansk jord i mange generationer, eller de kom her til langt senere, så vil vores fælles spor være at finde i arkivet.

Foto: Tom Jersøe.

hvad man kan bruge Rigsarkivet til. Vi deltager f.eks. i skolemesser, dyrker de proaktive presseindsatser, tilbyder slægtsforskerkurser og samarbejder med universiteterne. På mange måder har vi godt fat i de enkelte målgrupper.

Da Folketinget sidste år lancerede et nyt udendørs udstillingsrum i Rigsdagsgården til skiftende særudstillinger, var det imidlertid oplagt for os, at benytte den mulighed også. Vores nye udstilling ”Din historie er Danmarks historie” åbnede den 16. december som et led i vores indsats for at nå ud til nye målgrupper og

øge kendskabet til Rigsarkivet. Udstillingen understøtter flere af de centrale budskaber i Rigsarkivets nye grundfortælling (2015) og skal medvirke til, at man som ”ikke-bruger” og person uden kendskab til Rigsarkivet, får et indblik i, hvad arkivet kan bruges til. Udstillingen er også lavet som webudstilling med henblik på at give folk uden for København mulighed for at opleve den: <https://www.sa.dk/danmarkshistorien/din-historie-er-danmarkshistorie>

Udstillingen er visuelt båret og sætter med 24 stærke fotos fokus på Danmarks historie fortalt gennem

tre spor: "De store historier", "Hverdagshistorier" og "Historien i brug".

De store historier

I denne del af udstillingen får man som besøgende indblik i nogle af de store og flotte dokumenter, som vi ligger inde med. Det er f.eks. Grundloven, Christian V's Danske Lov, småtryk fra Christiania, Kong Christian IV's barnetegninger og dokumenter, der beskriver retssagen mod Danmarks sidste dømte heks.

Hverdagshistorier

Her fortæller vi om, at Rigsarkivet i dag rummer mere end 445 kilometer danmarkshistorie og 78 terabyte digitale arkivalier – og at tallet vokser hele tiden. Langt størstedelen af arkivalierne består af kilder til hverdagens historie, f.eks. breve, notater og beretninger, der er blevet afleveret af enkeltindivider. Langt de fleste er imidlertid journaler, protokoller, tabeller og skemaer fra myndighederne. Det er dokumentationen for det enkelte liv – fra vugge til grav – som findes her og som dokumenteres gennem kontaktpunkterne med samfundets institutioner. Derfor findes historien om det levede liv både i kirkebøger, folketællinger, militære kilder, skolernes protokoller samt i

■ Rigsarkivet ligger også inde med en række forbryderfotos. Her ses fotografiet af en barnemorderske. Det stammer fra forbryderalbums fra Christianshavns Straffeanstalt 1890'erne til 1910. Det var i perioden fra 1850–1920, at det danske politi begyndte at anvende tvangsfotoografering af lovovertrædere. Foto: Tom Jersøe.

■ Rigsarkivets analoge og digitale skoletjeneste åbner op for at skoleelever kan opleve det historiske kildemateriale på en helt ny og levende måde. Her gransker Annika på 10 år 2. verdenskrigs historie, men der er også digitale tilbud til skolerne. Foto: Tom Jersøe.

skilsmisse- og faderskabssager. Den findes også i f.eks. forbryderalbums, patientjournaler, fattigvæsenets arkiver og ind- og udvandringsprotokoller.

Historien i brug

Men hvem er det så, der benytter Rigsarkivets kilder? Hvorfor er de vigtige og hvad skal de bruges til?

I denne del af udstillingen åbner vi op for fortællingen om, at der er lige så mange måder at bruge vores kilder på, som der er forskellige typer kilder. På arkivets læsesale, både de digitale og analoge, møder vi slægtsforskeren, der søger sine rødder i historien. Vi møder brugeren, der er på jagt efter dokumentation, der ikke findes andre steder. Vi møder skoleeleven, der er på dannelsesrejse. Vi møder forskeren, der skriver historie – og måske finder nye måder at fortolke historien på? Vi møder den studerende og dramatikerne, der finder inspiration i fortiden.

Så når Rigsarkivet bygger bro mellem fortid, nutid og fremtid, så sker det både via de digitale og ana-

loge læsesale. De er aktive og nutidige grænseflader til fortiden, hvor kilderne til historien hele tiden er åbne for fortolkning og diskussion. For arkivet er et historisk værksted og et demokratisk rum, der danner grundlaget for vores forståelse af, hvem vi er.

Rune Clausen, der er Rigsarkivets udstillingsansvarlige understreger dette:

"En verden uden kilder er en verden uden hukommelse. Rigsarkivet udgør en grænseflade til fortiden. Med udstillingen understreger vi, at alle, uanset religion, køn eller etnicitet, kan bruge Rigsarkivet. Vi er hele Danmarks nationale arkiv og sikrer den skriftlige og digitale kulturarv, så nuværende og kommende generationer kan skrive og forstå deres egen historie. Så kort fortalt er din historie danmarkshistorie."

Forfatteren er presseansvarlig og kommunikationskonsulent i Rigsarkivet.

Helsingfors stadsarkiv 70 år

Ida Suolahti

Helsingfors stadsarkiv firade de uppnådda 70-åren av verksamhet i arbetets tecken. Torsdagen den 12 november 2015 var dörrarna bokstavligen öppna då arkivet firade Arkivens dag med att bjuda publiken på olika aktiviteter samt kaffe och tårta.

Besökarna kunde bekanta sig med en förnyad utställning över staden Helsingfors historia och ta del av konserveringsverksamheten samt av olika arkivdatabaser. Guidade turer i de väl tilltagna underjordiska förvaringsutrymmena lockade även arkivets stamkunder. Tre korta föreläsningar upplyste publiken om elektronisk förvaring av handlingar, konsten att skriva bostadsaktiebolagens (sv. borätsföreningarnas) historia och om Helsingfors stadsarkivs historia. Många besökte arkivet för första gången, men inte den sista att döma av mängden detaljerade frågor som ställdes.

Följande dag var det träff med kollegerna: arkivfolk från olika offentliga och privata arkivinstitutioner. Stadsarkivarie Jussi Jääskeläinen hade noggrant sett till att festtalen var väl utvalda – och lagom korta. Huvudprogrammet bestod av glatt mingel med salta munsbitar, kaffe och tårta.

Helsingfors stad grundades år 1550, men det dröjde nästan 400 år innan det grundades ett stadsarkiv. Handlingarna förvarades länge i

■ Stadsarkivarie Jussi Jääskeläinen hälsar två gratulanter från Riksarkivet. Forskare Pertti Hakala skakar hand och framför sina gratulationer till jubilaren efter forskningsdirektören Päivi Happonen (till höger).

Foto: Helsingfors stadsarkiv.

privata hushåll där de räddades från brand eller krig tillsammans med andra värdeföremål. Senare tog olika aktörer inom stadens förvaltning hand om sina egna och tidigare institutioners arkiv.

Den regelrätta arkivverksamheten inleddes i rätt blygsam skala sommaren 1945, då stadsfullmäktige i Helsingfors beslöt att grunda ett stadsarkiv avsett som stadens centralarkiv, och inrätta fyra tjänster vid arkivet, nämligen stadsarkivariens, arkivamanuensens, byråföreståndarens och vaktmästarens tjänster. Den sistnämnda förpliktades även att ta hand om eldningen i Tempelplatsens skyddsrum där en stor del av arkivalierna förvarades. Under de första 20 åren förvarades handlingarna i tre olika utrymmen, varav ett med jordgolv, på olika håll i staden.

Det dröjde ända till år 1965 innan alla arkivalier kunde fås under samma tak. Då flyttades verksamheten till det splitternya, toppmoderna ämbetshuset i Berghäll där förvaringsutrymmen med hela 18 kilometer arkivhyllor byggts med tanke på stadsarkivets framtida behov. (Tack vare denna långsiktiga planering på 1960-talet ryms samtliga varaktigt förvarade handlingar i samma utrymmen än i dag.) Stadsarkivet utgör numera en avdelning inom Helsingfors stads faktacentral.

Omorganiseringarna i stadsförvaltningen, vilka i regel förorsakar leveranser av nyare arkivmaterial från upplösta förvaltningsenheter, har fått stadsarkivet att skaffa en filial med plats för ca 3,5 hyllkilometer nyare arkivmaterial. Stadsarkivet tar i regel emot handlingar äldre än

■ Vördnadsbjudande gamling. Helsingfors stadsprivilegier utfärdade den 3 augusti 1569 av konung Johan III utgör stadsarkivets äldsta handling. Foto: Helsingfors stadsarkiv.

20 år, för permanent förvaring, från stadens förvaltningsenheter. Arkivet rycker in och tar även hand om nyare material då ämbetsverk och inrättningar privatiseras eller upplöses helt.

Stadsarkivet leder och övervakar stadens arkivfunktion och arkivbildning från början till slut. Det sker genom utveckling av dokumentförvaltning, tillsyn och rådgivning samt arkivutbildning. Centralarkivet med tillhörande forskarservice är dock den del av verksamheten som Helsingforsborna känner till och använder flitigt.

Stadsarkivets äldsta handling, den svenske konungen Johan III:s privilegiebrev, är från år 1569, men de äldsta bevarade arkivserierna börjar på 1720-talet, dvs. efter det stora nordiska kriget. Magistratens och rådstugurättens protokoll samt Helsingfors sjömanshus arkiv ger inblickar i det dåtida livet i en stad som var mycket mindre än den är i dag. Stadsförvaltningens och de olika ämbetenas handlingar används som källmaterial för historieforskning inom olika, kraftigt varierande fält.

Stadsarkivet har gjort mycket för att göra handlingarna lättare till-

gängliga. De äldsta och mest använda handlingarna har mikrofilmats eller digitaliserats. Arkivdatabasen *Sinetti* (= det finska ordet för sigill) tillhandahåller referensuppgifter om arkivhandlingar av traditionell karaktär som förvaras i Helsingfors stadsarkiv, men också om handlingar i digitalformat, bland annat kartor och byggnadsritningar. Serien "Berättelser angående Helsingfors stads kommunalförvaltning" fr.o.m. 1885 har digitaliserats och kan användas som en genväg till mycket som staden har fattat beslut om. I sakregistret finns det något för var och en, från "arkiv, tillsättning av en kommitté" till "öl, försäljningsrätt".

Största delen av handlingarna är offentliga, men somt är underkastat åtkomstbegränsningar på grund av persondataskyddet. Släktforskare använder sig mycket av bouppteckningsinstrument (från 1600-, 1700- och 1800-talen), polisens adressregister (1900-talet), skolors elevmatriklar (1800- och 1900-talen) samt olika kartor och ritningar.

De enskilda arkiven i Helsingfors stadsarkiv uppgår till över en hyllkilometer: privatpersoners, familjers, föreningars och olika företags arkiv.

Bostadsaktiebolagens arkiv används mycket, likaså Olympia-arkiven som innehåller handlingar beträffande de inställda olympiska spelen år 1940 och de olympiska spel som hölls i Helsingfors med omnejd 1952.

Skribenten är forskare vid Helsingfors stadsarkiv

Helsingfors stadsarkiv

- Grundat år 1945
- 20 anställda
- Ca 15 hyllkilometer arkivmaterial
- Ca 500 000 sidor i digitalformat på nätet
- 5 500 forskarbesök årligen
- 95 000 besökare via nätet årligen

http://www.hel.fi/www/tiek/sv/detta-arkiv/faktacentralen/avdelningar_och_verksamhetsstallen/stadsarkivet/

Material från andra världskriget blir tillgängligt med hjälp av länkad öppen data

Tomi Ahoranta

För ett år sedan, i det skede då Riksarkivets projekt för öppnande av data i olika forskningsdatabaser närmade sig sitt slut sedan skrev jag här om de möjligheter som öppen data kan erbjuda. Redan då kunde man se att den öppna datan skulle ge arkiven nya möjligheter att göra sitt material tillgängligt för allmänheten. Det gångna året kom de facto att öppna t.o.m. större utsikter än väntat, då Aalto-universitetet i Esbo gick in för att utveckla en semantisk materialportal i anslutning till krigen 1939–1945. Riksarkivet medverkar i projektet genom sitt materialbestånd och är även företrätt i projektets styrgrupp.

Användningen av öppen data ökar, liksom kunskandet

Då Riksarkivets forskningsdatabaser (Krigsdöda i Finland 1914–1922; Avlidna i samband med krigen 1939–1945; Finland, krigsfångarna och personutlämningarna 1939–1955) publicerades vid årsskiftet 2014/2015 som data i RDF-format visade allmänheten stort intresse, särskilt för de två förstnämnda. På grund av den öppna datans karaktär kan exakta siffror inte fås om användningen av materialet, eftersom endast de fall då en forskare eller annan användare av någon orsak kontaktat arkivet kommer till vår kännedom.

■ Sotasampo-tjänsten öppnar nya synvinklar på andra världskriget och länkar samman material vilka ansluter sig till varandra. Denna sällsynta färgbild som togs vid paraden 31.8.1941 med anledning av återerövringen av Viborg är i likhet med andra bilder från kriget tillgänglig via Sotasampo.

Foto: SA-bild (www.sa-kuva.fi).

Vi vet dock att det som bäst pågår åtminstone tre projekt där data från en databas över avlidna under andra världskriget utnyttjas vid utveckling av tillämpningar av ny typ. Därtill pågår åtminstone några forskningsprojekt där de involverade forskarna konstruerar sampel av data som skraddarsys enkom för deras egna undersökningar. Datan i RDF-format har nämligen den fördelen, att den tillåter skapandet av CSV-tabeller med hjälp av frågor, allt enligt behov.

Krigstida material kombineras i Sotasampo-portalen¹

Ett av dessa tillämpningsprojekt går under benämningen Sotasampo [sv. Krigssampo] – Vinter- och Fortsättningskriget i den semantiska webben (www.sotasampo.fi). Utvecklingen av projektet pågår som bäst

¹ **Sampo** är i finsk mytologi ett slags magisk artefakt som bl.a. figurerar i nationaleposet Kalevala. Enligt utgivaren Elias Lönnrot var det en kvern som producerade mjöl, salt och guld ur tomma intet.

inom ramen för ett forskningsprojekt vid Aalto-universitetet i Otnäs i Esbo, där det utgör ett tillägg till tidigare producerade semantiska webbtjänster: Kulttuurisampo [sv. Kultursampo] – finsk kultur i den semantiska webben (www.kulttuurisampo.fi) och Kirjasampo [sv. Litteratursampo] – den finska litteraturens semantiska portal. Sotasampo publicerar material om kriget som länkad öppen data i syfte att kombinera material om kriget hos olika organisationer för att göra det lättare att hitta och använda det. Till Sotasampo hör utöver Sotasampo-portalerna, som är avsedd för slutanvändare, även en tjänst med länkad öppen data för utvecklare av tillämpningar.

Riksarkivet följer aktivt med hur projektet Sotasampo framskrider. Utöver datan i databaserna har Riksarkivet även ställt krigsdagböckerna från de senaste krigerna 1939–1945 till projektets förfogande. I detta syfte har metadata om krigsdagböckerna enkom lösgjorts från arkivdatabasen. Metadata om materialet torde öppnas på ett helhetsmässigt sätt år 2016 via det gränssnitt som produceras för den gemensamma ABM-databasen Finna (www.finna.fi). Till Sotasampo länkas också material hos flera andra aktörer: bland de medverkande finns t.ex. Finska Krigshistoriska sällskapet och Bonniers förlag med digitaliserade nummer av tidskriften *Kansa taisteli* (sv. Folket kämpade, utkom 1957–1986) vilka innehåller hågkomster av veteraner, Lantmäteriverket med krigstida kartmaterial, Krigsmuseet med Försvarsmaktens krigstida fotografier och YLE (Rundradion) med krigstida radiosändningar i digital form.

Från pilotinsatser till ett expanderande system

Medan konstruerandet av Sotasampo ännu pågick presenterades projektet för allmänheten under ett evenemang i Riksarkivets gamla forskarsal den 27 november. Ett hundratal intresserade infann sig. Vid detta tillfälle presenterades sex synvinklar, dvs. sex sätt att närma sig händelser-

■ Sotasampo-projektets ledare professor Eero Hyvönen presenterar tjänstens vision, mission och förverkligande under publiceringsseminariet i Riksarkivet. Foto: Riksarkivet.

na under krigsåren, i pilotsyfte. *Det krigstida händelseförloppet* tillhandahåller en första synvinkel, som gör det möjligt för användaren att bekanta sig med de militära operationerna och de politiska händelserna vid en viss tidpunkt. Synvinkeln *personerna* igen gör det möjligt att granska de personer som deltagit i kriget. I detta skede är tillgången på information störst beträffande de personer som presenterats t.ex. i en Wikipedia-artikel, men i fortsättningen kan varje individ som deltagit i kriget få en egen webbsida avsedd för samlande av material och information om personen ifråga. Övriga synvinklar är *de finska trupperheternas rörelser*, *orter och platser med krigsanknytning*, *artiklarna i tidskriften Kansa taisteli* och *de avlidna i samband med kriget*.

Sotasampo torde i egenskap av semantisk webbtjänst som behandlar andra världskriget vara den första i sitt slag. Likartade portaler beträffande första världskriget utvecklas redan på andra håll. Utvecklingen av Sotasampo fortsätter med full fart åtminstone till slutet av år 2016; förhoppningsvis kan arbetet fortgå även under 2017.

Utöver allmän utveckling av portalen förväntas projektet också producera en trupperhetsontologi och redskap för involverande av allmän-

heten. Allmänheten förväntas delta genom crowdsourcing i produktionen av metadata för material som skall fogas till denna tjänst och t.ex. överföra egna rön till webbsidan om en viss krigsveteran. Samtidigt utreds möjligheterna att överföra uppdateringar av innehåll i Riksarkivets forskningsdatabaser till öppnade datahelheter, s.k. dataset. Hittas en lösning som gör det möjligt att producera dataset som uppdateras i realtid skulle den eventuellt vara den första i sitt slag.

På det hela taget tycks den öppna datan och lösningarna i den semantiska webben kunna ge stora fördelar: användningen av arkivmaterialet effektivteras och det kan återanvändas inom ramen för nya tillämpningar. Möjligheter tycks öppna sig till den grad att en humanist som under-tecknad ibland har svårt att gestalta dem. I varje fall hägrar ännu bättre tider för arkivanvändarna. Att delta i denna utveckling både som aktör och användare är onekligen intressant.

Skribenten är utvecklingschef vid Riksarkivet

Överlåtelseerna och utväxlingarna av krigsfångar 1941–1944 klarlagda

Pertti Hakala

Helsingfors Universitets lilla festsal i sobert klassicerande 1920-talsstuk samlade fredagen 22.1 ett knappt hundratal åhörare, som i närmare två och en halv timmes tid kunde följa med forskaren vid Helsingfors stadsarkiv Ida Suolahtis försvar av doktorsavhandlingen *Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana* [Gemensam fiende, gemensamt intresse. Överlåtelseerna och utväxlingarna av krigsfångar mellan Finland och Tyskland under Finlands fortsättningskrig].

Den digra avhandlingen, en tegelsten på 434 sidor, utgör slutresultatet av en forskningsinsats som vidtog 2004 då Suolahti anställdes vid projektet *Krigsfångarnas dödlighet och personöverlämningar i Finland 1939–1955* som forskningssekreterare. I fyra år var hennes främsta uppgift att förse forskare vid projektet med det arkivmaterial som de behövde, vilket samtidigt innebar en god grund med tanke på eventuell framtida egen forskning. Projektet var anknutet till Riksarkivet (för mer uppgifter, se t.ex. NA 3/2004, 2/2005).

I sin lectio praecursoria, den föreläsning som inleder disputationen, konstaterade Ida Suolahti att utlämningen av krigsfångarna till Tyskland stör bilden av det vapenbrödraskap vars formella sidor har utretts träget till skillnad från det inofficiella samarbetet. En aspekt av detta samarbete, utlämningen av sovjetiska krigsfångar av judisk nationalitet till Tyskland inom ramen

■ Forskaren vid Helsingfors stadsarkiv, FM (disp.) Ida Suolahti under en paus i forskarmöderna.

Foto: Marko Oja/Riksarkivet.

för dittills okänt finsk-tyskt säkerhetspolisärt samarbete i norra Finland, hade dock belysts av forskaren vid nämnda projekt FD Oula Silvennoinen (se NA 4/2008). Det ambitiösa syftet med den nya avhandlingen var att ringa in de finsk-tyska överlåtelseerna och utväxlingarna av sovjetiska krigsfångar 1941–1944 som fenomen och analysera orsaker, förfaranden och aktörer.

Helt få var de överlätna och utväxlade inte; Suolahti har i sin forskning kommit till att Finland överlätna ca 2 900 sovjetiska krigsfångar (av totalt närmare 70 000) till Tyskland, och mottog i gengäld ca 2 800 dito. Det

främsta motivet var krass nytta: krigsfångarna var en resurs, i första hand som arbetskraft, men också som instrument för främjande av resp. lands strävanden (underrättelseverksamhet etc.). Tyskland visade särskilt intresse för fångar med etnisk tysk bakgrund, Finland på motsvarande sätt för finskbesläktade dito.

Det fanns också andra motiv. Övervakningsavdelningen vid finska högkvarteret överlätna totalt 520 politiskt opålitliga krigsfångar till tyska Sicherheitsdiensts Einsatzkommando Finnland utan att yrka på kompensation. Skälet var enligt Suolahti ideologiskt, kampen mot kommunismen som ett förenande element i det krig som både Finland och Tyskland förde mot Sovjetunionen. De överlätna fångarna var kommunister, vilka inte kunde dömas i finsk domstol; däremot blev processen kort för deras del i tyska händer. Judisk härkomst förstärkte misstankarna om kommunism.

På finskt håll var man medveten om Finlands fortsatta ansvar för de överlätna krigsfångarna, också efter överlättelse, (enligt Genève-konventionen) och om fångarnas rättslösa ställning i Tyskland. Enligt Suolahti vaknade man på finskt håll sent till insikt om riskerna i denna hantering.

Suolahti noterade slutligen, inte helt utan udd, att hon bedrivit gammalmodig forskning baserad på noggranna källstudier av en typ som börjar försvinna i Finland. (Allt fler doktorsavhandlingar består numera av ett antal artiklar baserade på ett förhållandevis smalt källmaterial.)

Opponenten FD Markku Jokipiläs inledningsanförande antog

karaktären av en exposé där han bl.a. belyste hur bilden av fortsättningskriget successivt ändrats, från den länge förfäktade tesen om ett finskt separat krig mot Sovjetunionen till de mer alliansliknande drag som dagens forskare funnit i förhållandet mellan Finland och Tyskland. Jokisipilä konstaterade att Suolahtis rön beträffande det nära samarbetet mellan finska och tyska lägre myndigheter stöder den senare uppfattningen.

Jokisipilä tog upp en rad frågor av särskilt intresse. En av dessa berörde Förintelsen: hur relevant var den aspekten med tanke hela temat? Suolahti konstaterade att det inte varit fråga om medveten och övervägd överlåtelse av judar; att även motparten utgått från nyttokriterier framgick av att man från tysk sida tidvis avböjt finska förslag om överlåtelse av judiska krigsfångar. Att Finland också kom att överlåta fångar med finskbesläktad bakgrund förstärker detta intryck.

En längre diskussion fördes om

■ Sovjetiska krigsfångar på väg till arbete i Lappland i september 1941.

Foto: SA-bild (Försvarmaktens bildarkiv).

källmaterialet. Jokisipiläs fråga om det ryska materialet renderade svaret att temat inte är populärt i Ryssland; krigsfångenskap upplevs där enbart

som något skamligt. Under diskussionen om källmaterial och återopad litteratur berördes också frågan om de förstörda arkiven: Övervakningsavdelningens vid finska högkvarteret stora arkiv brändes 1944–1945 liksom en rad viktiga privatarkiv – en tragedi enligt opponenter, som ändå ansåg att Suolahtis avhandling var baserad på ett mycket övertygande material.

Trots vissa anmärkningar beträffande avhandlingens struktur och önskemål om större beaktande av den s.k. stora bilden, dvs. världskrigets allmänna förlopp, var slutomdömet lovordande. Opponenten noterade avsaknaden av egentligt teoriavsnitt, vilket enligt honom inte var någon dismerit.

Ida Suolahtis avhandling har uppmärksamats i finsk press. Förhoppningsvis kommer den att utges i bearbetad form även på andra språk, gärna på svenska.

Doktorsavhandling om arkivarbete i förändring

Pertti Hakala

Filosofie magister Tiina Peltola disputerade för doktorsgraden 25.9.2015 vid Tammerfors universitet med avhandlingen “Arkistotyön muutos ja muutoksen kokeminen 1970-luvulta 2000-luvun alkuun – Tapaustutkimus arkistomassoista, teknistymisestä ja asiantuntijuudesta” (Changes and the Experience of Change in Archival Work from the 1970s to the Beginning of the 2000s: A Case Study on Archival Masses, Technologisation and Expertise).

Tiina Peltola analyserar förändringarna i arkivarbetet från 1970-talet

till början av 2000-talet. Avhandlingen är en fallstudie baserad på 31 intervjuer av anställda vid Finlands filmarkiv (numera Nationella audiovisuella institutet), dokumentärmaterial, handlingar och litteratur som belyser kulturarvssektorn. Syftet med fallstudien har varit att mer allmänt pejla förändringarna inom minnesorganisationssektorn, även ur de anställdas perspektiv.

Avhandlingen behandlar en period som präglades av tilltagande materialbestånd (dock uppvägt av motsvarande personalökning), övergång från manuell informationsförvaltning till digitala informationssystem och tilltagande professionalisering. Enligt Peltola förekom

det inte något kraftigt förändringsmotstånd, eftersom det fanns tid för anpassning till nya metoder. Introduktionen av det nya, följt av osäkerhet och anpassning, tills det anammade är vardagsmat bildar en spiral som upprepas, gång på gång.

Föga förvånande fann Peltola att yngre anställda som på 1990-talet direkt kunde inleda sitt arbete med “färdiga” materialkategorier i elektronisk form var mer benägna att kritisera tidigare beslut än de arbetstagare som konkret också upplevt det tidigare massiva inflödet av material på andra databärare.

Utställningsserien Pro Finlandia fortsätter

– Tyskland, Storbritannien, Österrike och Ungern i tur

Pertti Hakala

Riksarkivets främsta bidrag till det självständiga Finlands 100-årsjubileum, utställningsprojektet Pro Finlandia med tillhörande publikationsserie, gick under hösten 2015 in i sin andra fas. Den första utställningen Pro Finlandia – Finlands väg till självständighet med tillhörande publikation hade pejlade bilden av Finland i Frankrike och Italien, främst under perioden ca 1880–1920 (se NA 1/2015). Nu var det Tysklands, Storbritanniens, Österrikes och Ungerns tur. Utställningen i Riksarkivet öppnades den 9 december 2015 och pågår t.o.m. den 17 juni 2016.

Ekonomiska influenser, kulturkontakter och idéutbyte

Den nya utställningen belyser Finlands politiska, ekonomiska och kulturella relationer till Tyskland och Storbritannien samt till Österrike och Ungern. Kontakterna förblev länge främst ekonomiska och kulturella. Utställningen påminner om att Finland (särskilt Lappland) fr.o.m. 1790-talet blev ett rese-mål för exotiksökande britter, samtidigt som det brittiska och tyska inslaget i den lokala andliga väckelselitteraturen var kännbart. Det brittiska och tyska inslaget i Finlands ekonomiska liv på 1800-talet belyses; bland det utställda finns även många tyska patent som "Finlands Edison" uppfinnaren Erik Campbell Tigerstedt beviljats på

■ Eric O.W. Ehrströms förslag till kunglig krona för Finland, daterat den 22 oktober 1918. Tysklands kapitulation tre veckor senare innebar dödsstöten för försöken att ge Finland en tysk konung. Kronan existerar numera som en sentida skapelse från 1990-talet, utan officiell funktion. Finland är som känt en republik. Foto: Riksarkivet.

1910-talet. Om de inflytelserika tyskarna i Helsingfors påminner bl.a. grundaren av det kända varuhuset, lybeckaren Georg Franz Stockmann.

Det finska kulturlivets guldålder kring sekelskiftet 1900 avspeglas också i utställningen. Kompositören Jean Sibelius tyska och österrikiska kontakter uppmärksammas, liksom konstnären Axel Galléns (ca 1907 Gallen-Kallela) vistelse 1894–95 i Berlin där han ställde ut i ett galleri vid Unter den Linden tillsammans med Edvard Munch. Originallaveringar av Finlands främste arkitekt vid denna tid, Eliel Saarinen, låter besökaren stiga in i Haus Remer,

en numera tyvärr försvunnen villa utanför Berlin från 1907 som utformades som ett helhetskonsverk. De finsk-ungerska kulturkontakterna, rätt långt motiverade av språkläskskap, uppmärksammas.

Den europeiska kulturadressen Pro Finlandia, där över 1 000 europeiska konstnärer, vetenskapsmän och kulturpersoner framförde en vädjan till ryske kejsaren Nikolaj II om återställande av det autonoma storfurstendömet Finlands rättigheter år 1899, påminner om att Finlands ställning i det ryska riket blev en politisk fråga i slutet av 1800-talet. Hundratal tyskar, britter, österrikare och

ungrare uttalade i motsats till sina realpolitiskt agerande länders statsmän sitt stöd för Finlands kamp mot förryskningen. Bland under-teknarna i den brittiska adressen hittas Florence Nightingale.

Det tidiga 1900-talet var inte bara en period av förryskning, utan även en tid av modernisering och nya idéer. Arbetarrörelsen i Finland mottog influenser från Tyskland, den finska andelsrörelsen likaså och från Storbritannien. Andelsrörelsen var ett uttryck för ekonomisk liberalism, men även det första sammanhanget där hög och låg hade lika rösträtt. Utställningen tar även upp de finska kvinnornas rösträtt och valbarhet från och med 1906, som väckte stor uppmärksamhet i det övriga Europa, samt Frälsningsarmén och scoutrörelsen – två brittiska rörelser som väckte rysk misstänksamhet i Finland.

Självständighet i skuggan av första världskriget

Tysklands betydelse för Finland under och efter första världskriget återspeglas i utställningen. bl.a. via den underjordiska jägarrörelsen, som

förde 2 000 finnar till fiendelandet Tyskland för att få militär utbildning. Att denna frihetsrörelse sedermera i februari 1918 innebar återkomst till hemlandet för medverkan i ett blodigt inbördeskrig redovisas också. Listor över ett tusental jägare som i ett slag blev utnämnda till officerare och underofficerare i det vita Finlands armé och överbefälhavaren för den vita armén Gustaf Mannerheims hälsningstal till jägarna i Vasa 26.2.1918 ger inblickar i en tid av järn och blod.

I samband med Tysklands intervention i Finland våren 1918 och den påföljande perioden av protysk orientering uppmärksammas också generalen greve Rüdiger von der Goltz, som blev något av en vicekonung i Helsingfors, och Finlands kortvariga tyska konung, prins Friedrich Karl av Hessen, som aldrig hann motta sin tron. Besökarna kan beundra t.ex. Eric O.W. Ehrströms ritning för Finlands kungakrona. Ett flertal utställda dokument och kopior av sådana från tyska utrikesministeriets arkiv vittnar om graden av tysk kontroll i Finland tills Tyskland kapitulerade den 11 november 1918.

Segrarmakterna, och särskilt Storbritannien, såg noggsamt till att det tyska inflytandet eliminerades. Utställningen belyser den brittiska politiken 1918–19, där det uppskjutna beslutet om erkännande av Finlands självständighet fungerade som en effektiv tumskruv. Beslutet fattades inte förrän i maj 1919 då alla brittiska villkor uppfyllts.

Dokument med österrikisk och ungersk anknytning vittnar om de svårigheter som arvtagarländerna Österrike och Ungern upplevde efter första världskriget, vilket kom att fördröja etableringen av finsk diplomatnärvaro i Wien och Budapest. De österrikiska och ungerska inslagen i Riksarkivets utställning är av naturliga skäl färre än de tyska och brittiska.

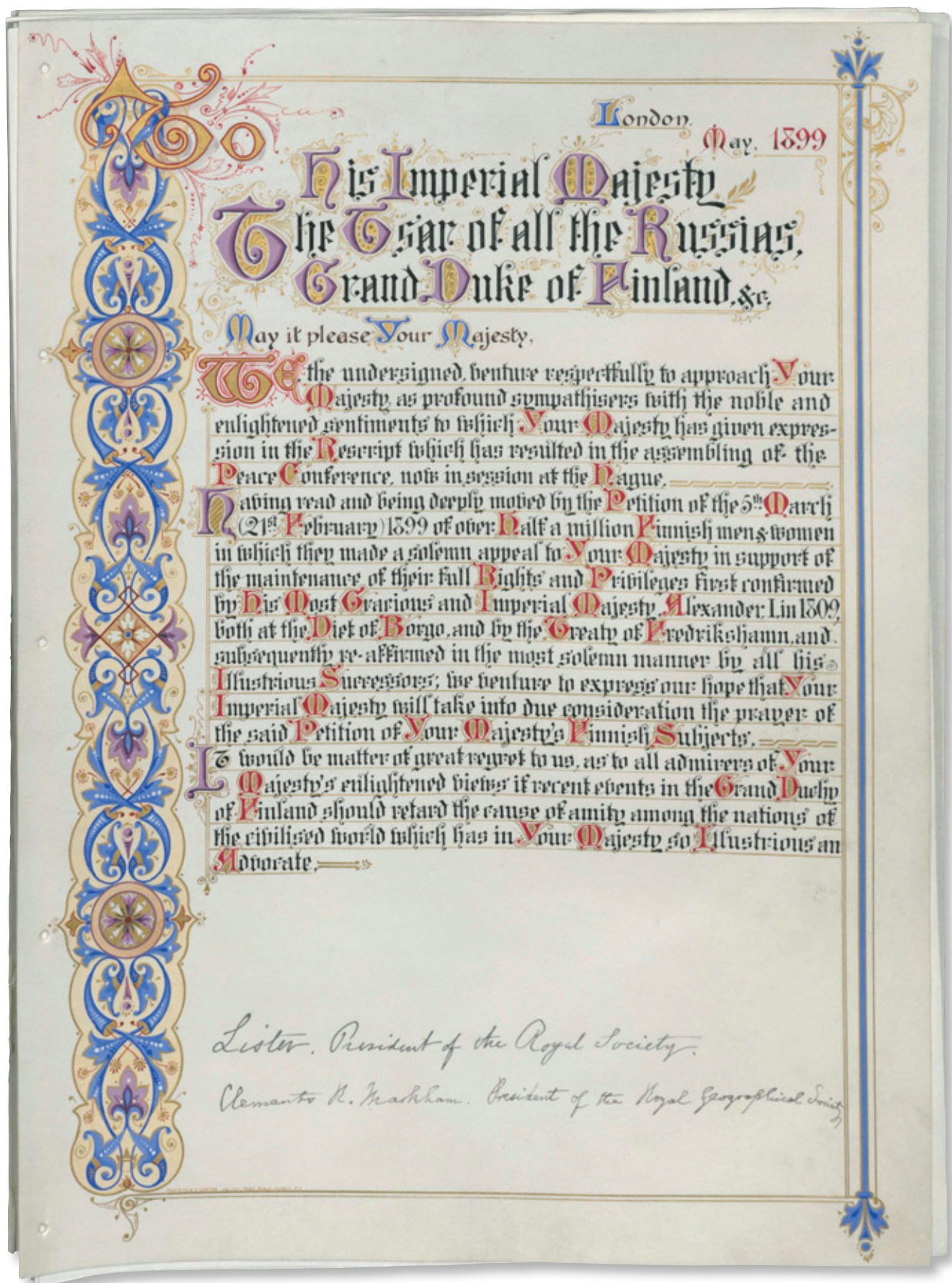
Utställningsprojektet: mål, medel och erfarenheter

Det uttalade syftet med utställningsserien som består av fyra traditionella utställningar i Riksarkivets utställningsutrymme och fyra cirkulerande affischutställningar à 16 affischer är att komma med något nytt i stället för den hävdvunna nationella berätt-

■ Riksarkivarie Jussi Nuorteva och ett par gäster bekantar sig under invigningen av utställningen med material som belyser kulturrelationerna mellan Ungern och Finland.

Foto: Michail Olykainen/Riksarkivet.

■ Hela 150 brittiska bemärkta personligheter undertecknade den s.k. kulturadressen, en vädjan från totalt 1 063 europeiska kulturpersonligheter om återställande av Finlands lagar och rättigheter riktad till Finlands storfurste, ryske kejsaren Nikolaj II. Titelbladet till den brittiska adressen, daterat i maj 1899. Foto: Riksarkivet.

telsen om Finlands väg till självständighet. Projektet fokuserar därför på bilden av Finland i utlandet under nämnda period, en aspekt som vanligen glöms bort: hur har man i andra europeiska länder sett på Finland, finnarna och Finlands strävanden under årtiondena innan landet blev självständigt och under dess första år av självständighet? (Finlands självständighetsförklaring utfärdades, som känt, den 6 december 1917.)

I samband med varje utställning i serien Pro Finlandia i Riksarkivet utges en publikation, som på ett mångsidigt sätt behandlar temat för utställningen ifråga. Arbetet med publikationen inleds drygt ett år i förväg, och därmed kan de inbegärda artiklarna av sakkunniga utnyttjas vid sammanställande av utställningarna, i tillämplig utsträckning.

Efter två publikationer och två x två utställningar (utställningarna i Riksarkivet och affischdito) har projektet Pro Finlandia nått halvvägs. Ännu återstår två publikationer och två par utställningar (2016: Finland ur nordisk synvinkel, 2017: Finland ur i första hand rysk synvinkel), men en rad erfarenheter har redan gjorts. Stora krävande utställningsprojekt som inbegriper omfattande publikationer måste, åtminstone för de mest arbetsintensiva momentens del, förverkligas i faser. En nerbandad, slimmad organisation som dagens riksarkiv tvingas i annat fall ta till dyra köptjänster.

Det har även framgått att det externa greppet (Finland sett utifrån) är krävande. Att så är fallet är naturligt; den utländska bilden av Finland har formulerats av utlänningar i utlandet, och där finns även merparten av det relevanta materialet (dokument, pressmaterial, bilder, litteratur och konst). Det är därför inte förvånande att utställningarna Pro Finlandia i allt högre grad kommit att behandla växelverkan mellan Finland och de berörda länderna, även om Riksarkivet för sina utställningar med benägen hjälp av resp. lands ambassader erhållit kopior av viktiga och belysande dokument från Frankrike, Tyskland och Österrike.

■ Inför sin avfärd från Helsingfors i slutet av 1918 komponerade tyska militärer en hälsning till stadens damer. Helt oävet tycks de inte ha haft det av detta notblad att döma.

Foto: Riksarkivet.

Det annalkande sekeljubileet, i sig en källa till glädje, kan också vara ett bekymmer. Riksarkivet är inte den enda institutionen som uppmärksammar hundraåringen republiken Finland. Redan inför den nu pågående utställningen meddelade flera museer att de var upptagna

med egna dito och att de därför inte kunde låna ut några föremål. De drastiska nedskärningar som drabbat museisektorn i Finland har ytterligare minskat låneberedskapen.

FAKTA

Utställningen Pro Finlandia. Finlands väg till självständighet. Synvinkel: Tyskland, Storbritannien, Österrike och Ungern är öppen för allmänheten 10.12.2015–17.6.2016 i Riksarkivet tisdagar, torsdagar och fredagar kl. 10–16, onsdagar kl. 10–18. Fritt inträde.

I samband med utställningen utgav Riksarkivet ett verk med samma titel: *Pro Finlandia. Finlands väg till självständighet. Synvinkel: Tyskland, Storbritannien, Österrike och Ungern* (543 sidor), redigerat av Jussi Nuorteva och Pertti Hakala. Utgåvan är helt tvåspråkig (finska/svenska).

Omorganisering i Arkivverket

Fredrik Larsen Lund

Den planlagte omorganiseringen av det norske Arkivverket fra 1. januar 2016 er foreløpig utsatt i påvente av en politisk behandling av saken.

I slutten av oktober la ledelsen i Arkivverket frem et forslag til en ny organisering av etaten. Bakgrunnen var at Arkivverkets ledelse, i likhet med sine foresatte i Kulturdepartementet, mener at etaten står foran store utfordringer som følge av overgang fra papirbasert til elektronisk saksbehandling og arkivering. Riksarkivaren har vurdert at Arkivverkets organisasjonsstruktur må endres for å ivareta disse utfordringene og behovene på en effektiv måte (se også *Nordisk Arkivnyt* 3/2015).

Ny organisasjon

Forslaget til ny organisering gikk ut på at Riksarkivet og statsarkivene skulle samles i én helhetlig organisasjon fordelt på tre faglige avdelinger: Innovasjon, forvaltning og publikum (inkludert depot) samt tre staber/enheter for henholdsvis kommunikasjon og formidling, strategi og styring og administrative tjenester. Antall ledere skulle bli redusert.

Forhandlinger med de ansattes organisasjoner endte med brudd på punktet om stedlig ledelse. Spørsmålet var særlig knyttet til at de ulike tjenestestedene, som Bergen, Trondheim, Tromsø osv., ikke lenger ville

■ Den teknologiske utviklingen skaper store utfordringer for arkivene. Uten nødvendig omstilling, kan arkiver gå tapt, mener riksarkivar Inga Bolstad.

Foto: Helen F. Nicholson.

ha hver sin leder på stedet (nåværende statsarkivarer), men at ansatte skulle rapportere gjennom en faglig, nasjonal linjeledelse.

Offentlig debatt

Samtidig fikk saken en del offentlig oppmerksomhet før jul. I flere medieoppslag og leserinnlegg ble det stilt kritiske spørsmål omkring forslaget til omorganisering. Andre gikk offentlig ut og tok til orde for at Arkivverkets planer gjenspeilte et behov for en høyst nødvendig modernisering av etaten.

Arkivverkets omorganisering ble også tema i Stortinget. Den nå avgåtte kulturministeren Thorhild Widvey måtte svare på spørsmål i spørretimen om de foreslåtte endringene i etaten. Dessuten ble det fremmet et forslag fra stortingsrepresentantene Heidi Greni, Per Olaf Lundteigen og Kjersti Toppe (alle Senterpartiet) om at Stortinget skal be regjeringen opprettholde og styrke de åtte regionale statsarkivene som egne institusjoner og at regjeringen må fremme en egen sak overfor nasjonalforsamlingen dersom det blir foreslått endringer i Arkivverkets organisering.

Avventer

I skrivende stund arbeider Kulturdepartementet med en sak til Stortinget om arkivverkets videre organisering. Forslaget fra de tre Senterpartiet-representantene er til behandling i Stortingets familie- og kulturkomité. Inntil videre fortsetter den nåværende organiseringen av Arkivverket. Samtidig jobber Arkivverket videre med å utvikle en ny strategi for etaten.

Mer informasjon om Arkivverkets vei videre: <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Arkivverket/Om-oss>

Skribenten er lokalredaktør for Norge i Nordisk Arkivnyt

Den svenska tryckfriheten

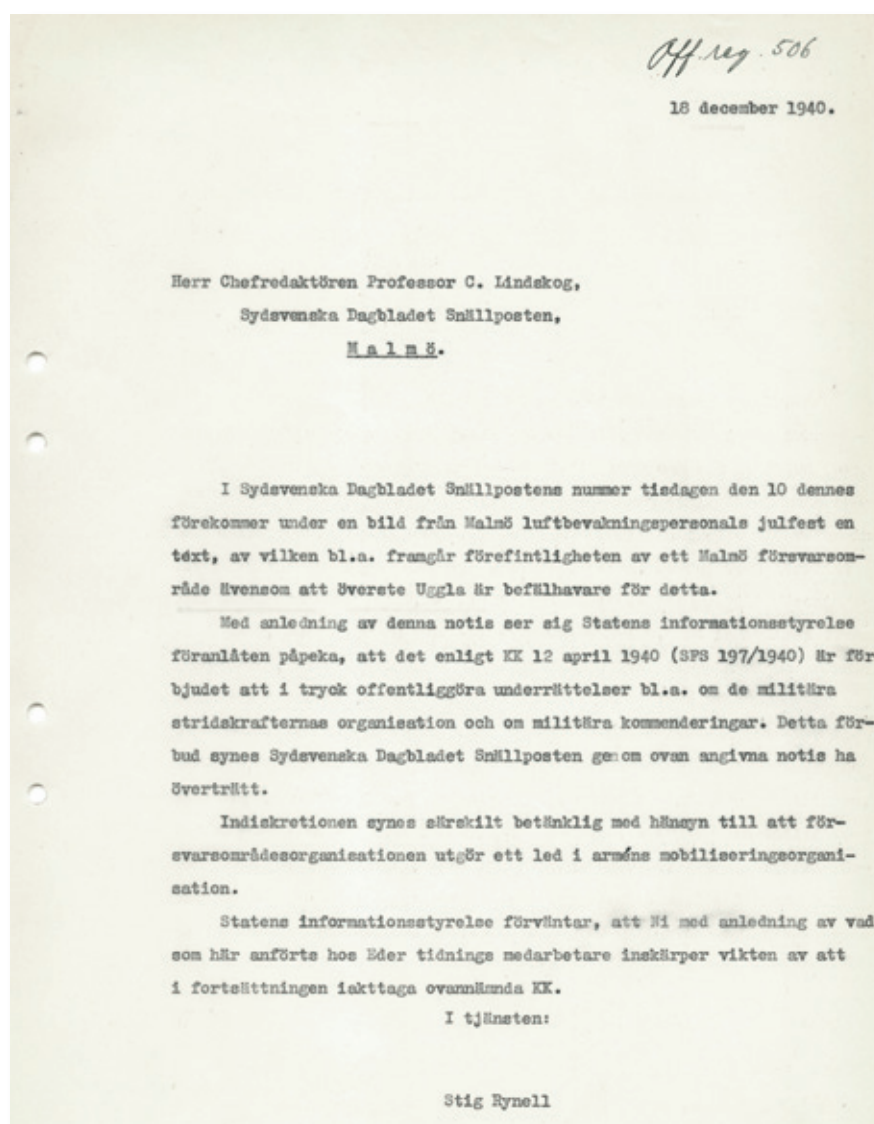
– 250 år gammal men ingen självklarhet

Björn Asker

Sverige – och därmed Finland – fick världens första tryckfrihetslag år 1766. Därför kan vi 2016 fira ett glädjande 250-årsminne. Nästan alla stater i 1700-talets Europa var enväldsmonarkier, så också Danmark-Norge. Men i Sverige hade enväldet avskaffats efter Karl XII:s död 1718. Fram till dess att Gustav III återupprättade en stark kungamakt 1772 var det i riksdagens fyra stånd – adel, präster, borgare och bönder – som de stora politiska frågorna avgjordes. Under denna epok, frihetstiden, skapades institutioner av betydelse för Sveriges offentliga och politiska liv fram till våra dagar, och inte minst för arkivväsendet.

Tryckfrihet i födslovänder

En sådan institution är offentlighetsprincipen, det vill säga allmänhetens grundläggande rätt till insyn i statens och kommunernas verksamhet och arkiv. Före frihetstiden, och under nästan hela frihetstiden, fanns det ingen sådan rätt. Men under påverkan av upplysningstidens idéer, och det politiska läget vid 1760-talets mitt, tillkom tryckfrihetsförordningen. Denna skyddade inte bara friheten att uttala sig i tal och skrift utan säkrade också rätten till insyn i myndigheternas arkiv. Dessa rättigheter var alltså redan från början sammankopplade med varandra i svensk lagstiftning.

■ I en skrivelse till Sydsvenska Dagbladet Snällposten den 18 december 1940 påtalade Informationsstyrelsen att tidningen i en artikel om Malmö luftbevakningspersonals julfest hade publicerat uppgifter i strid mot förbudet att i tryck offentliggöra uppgifter om försvarets organisation och militära kommanderingar. De känsliga uppgifterna gällde förefintligheten av Malmö försvarsområde och namnet på dess chef. Statens informationsstyrelsens arkiv, vol. 16. Foto: Henrik Lithner.

■ Två av Informationsstyrelsens tjänstemän i arbete, maj 1940. Stående Bernhard Greitz, sittande Gunnar Unger. Greitz var socialdemokratisk tidningsman. Unger blev senare känd som konservativ politisk krönikör i Svenska Dagbladet.

Statens informationsstyrelses arkiv, vol. III. Fotograf okänd.

I oktober 1766 tog de fyra stånden ställning till förslaget om tryckfrihetsförordning. Adeln var emot de paragrafer som rörde handlingars offentlighet, men eftersom förordningen antogs i de tre andra stånden beslöts den av riksdagen. Den 2 december samma år utfärdades den formellt.

Tryckfrihetens och offentlighetsprincipens historia efter 1766 har inte varit okomplicerad. Redan genom Gustav III:s statskupp 1772 upphävdes i praktiken den första tryckfrihetsförordningen. Ett par år senare lät kungen införa en ny tryckfrihetsförordning, som behöll namnet men i verkligheten inskränkte tryckfriheten till en enda person – monarken själv. Sedan enväldet slutgiltigt avskaffats 1809 vidgades tryckfriheten åter. Utvecklingen därefter och fram till det demokratiska genombrottet under åren kring 1920 kännetecknades i stort sett av att tryckfriheten stärktes

i takt med att kungamakten försvagades. Utvecklingen gick emellertid inte obehindrat, och även senare har tryckfriheten satts på prov.

I skuggan av hakkorset

Mest utsatt under modern tid var den svenska tryckfriheten under andra världskriget. Tysklands anfall på Polen den 1 september 1939 ledde ett par dagar senare till att Storbritannien och Frankrike förklarade Tyskland krig. Alla andra europeiska stater försökte så långt möjligt undgå krig med Tyskland, i flertalet fall dock förgäves. Den svenska samlingsregeringen under statsminister Per Albin Hansson (socialdemokrat) bedrev emellertid en framgångsrik neutralitetspolitik. Så länge kriget gick bra för Hitler innebar den svenska hållningen eftergifter mot tyskarna, och debatten fortgår huruvida dessa eftergifter var större än nödvändigt.

Inte minst gäller detta inskränkningarna i tryckfriheten. Kritiska yttranden om Hitlers Tyskland i den svenska pressen ledde omedelbart till tyska klagomål. Genast efter krigets utbrott inrättades organ för den statliga informationsverksamheten, och en av deras viktigaste uppgifter var att se till att tidningarna inte störde förbindelserna med Tyskland. Det är därför inte förvånande att de löd under Utrikesdepartementet. I början av 1940 skapades Statens informationsstyrelse, till vars åligganden hörde att ge råd och anvisningar till tidningsutgivare och andra publicister, att genomföra upplysnings- och propagandaverksamhet och att till chefen för Justitiedepartementet anmäla "landsskadligt" missbruk av tryckfriheten. Den som åtog sig det otacksamma uppdraget att leda Informationsstyrelsen var Sven Tunberg, professor i historia vid

Stockholms högskola och dessutom högskolans rektor. I denna tidskrift kan det kanske vara av intresse att nämna att Tunberg i sin ungdom varit amanuens vid Landsarkivet i Uppsala och något senare redaktör för *Svenskt Diplomatarium*.

Informationsstyrelsen var naturligtvis kontroversiell. Dess uppgift att kontrollera informationsutbudet uppfattades av många som ett slags censurverksamhet, och av sina kritiker fick det ökenamn som "censurverket" och "propagandaministeriet". Ännu mera uppseendeväckande var att samlingsregeringen 1940–1941 fick riksdagen att ändra tryckfrihetsförordningen så att verklig censur, med förhandsgranskning och utgivningsförbud, blev tillåten. I praktiken utnyttjades dock inte dessa möjligheter, och genom nya riksdagsbeslut 1944–1945 avskaffades de.

Här är inte platsen att gå närmare in på Informationsstyrelsens verksamhet fram till 1945, då den upphörde. Däremot bör det nämnas att denna myndighet efterlämnat ett arkiv som omfattar 22 hyllmeter och förvaras i Riksarkivets depå i Marieberg, Stockholm. Artikelns illustrationer ger exempel på handlingar i arkivet.

Arvet från 1766

Frågorna om yttrande- och tryckfrihet har förstås en annan karaktär i dag än under andra världskriget. Men man kan inte säga att de har blivit mindre aktuella, och inte heller att de blivit mindre komplicerade. Tvärtom. Den explosionsartade mediala utvecklingen – med sociala medier som i princip kan göra var och en till publicist med global spridning i realtid – har gjort både verkligheten och regelverket allt mer svåröverskådliga. För den som värnar om ett öppet samhälle och en fri debatt är dock 1766 års principer om tillgängliga arkiv och publiceringsfrihet fortfarande ett värdefullt arv att vårda.

Skribenten är chef för avdelning Marieberg, svenska Riksarkivet

■ En omfattande pressbevakning har i Informationsstyrelsens arkiv resulterat i en samling tidningsklipp. Här en ledare i Nerikes Allehanda den 2 december 1943 om det tyska tillslaget mot Oslo universitet den 30 november samma år.

Statens informationsstyrelses arkiv, vol. 177. Foto: Henrik Lithner.

Att läsa

Nordin, Jonas, 1766 års tryckfrihetsförordning. *Bakgrund och betydelse*, Stockholm 2015.

Riksarkivets beståndsoversikt, 1:2, Stockholm 1996, s. 566–568.

Wijk, Johnny, "Censur- och propagandaministeriet" – en översikt av Informationsstyrelsens verksamhet 1940–45 utifrån dess efterlämnade arkiv", *Historisk tidskrift* (Sverige) 1990:1, s. 21–49.

På väg mot ett digitalare kulturarv

Rolf Källman

Efter drygt fyra års verksamhet överlämnades till regeringen rapporten *Ett digitalare kulturarv – Digisams verksamhet 2011–2015 i februari i år*. Rapporten beskriver hur regeringens beslut från år 2011, om en nationell strategi, *Digit@lt kulturarv*, för digitalisering av kulturarvet och det uppdrag Riksarkivet fick tidigare samma år att driva ett samordningssekreteriat för digitalisering, digitalt bevarande och digitalt tillgängliggörande av kulturarvet har hanterats av Digisam, som är det namn som samordningssekreteriatet fick.

Varför en särskild strategi för digitaliseringen av kulturarvet?

De inledningsvis beskrivna uppdragen har sitt ursprung i flera olika frågor och processer. Övergripande är förstås den världsomfattande, snabba förändring som följer av samhällets digitalisering generellt. Men det handlar också om vad detta innebär för kulturarvsinstitutionernas villkor och verksamhet och användarnas ökade efterfrågan av information och upplevelser på digitala plattformar. En utveckling som drivs på av krafter långt från både kulturarv och politisk styrning.

I uppdraget till Riksarkivet ingick att samverkan skulle ske med de statliga kulturarvsmyndigheter och kulturinstitutioner som samlar, bevarar och tillgängliggör kulturarvs-material och kulturarvsinformation. Denna samverkan har varit central för uppdragets genomförande och är nyckeln till att vi ska kunna nå

målen för kulturpolitiken och svara upp mot användarnas behov.

Digitalisering, ett begrepp med många innebörder.

Frågan om vad som egentligen menas med digitalisering var en av de första som kom upp under arbetet. I regeringens IT-strategi, *IT i människans tjänst – en digital agenda för Sverige*, beskrivs frågan om digital kulturarvsinformation under kapitlet *Tjänster som skapar nytta*, tillsammans med områden som vård och omsorg, skola och undervisning. Detta understryker komplexiteten i det framväxande digitala samhället, men också det svårfångade i själva begreppet digitalisering.

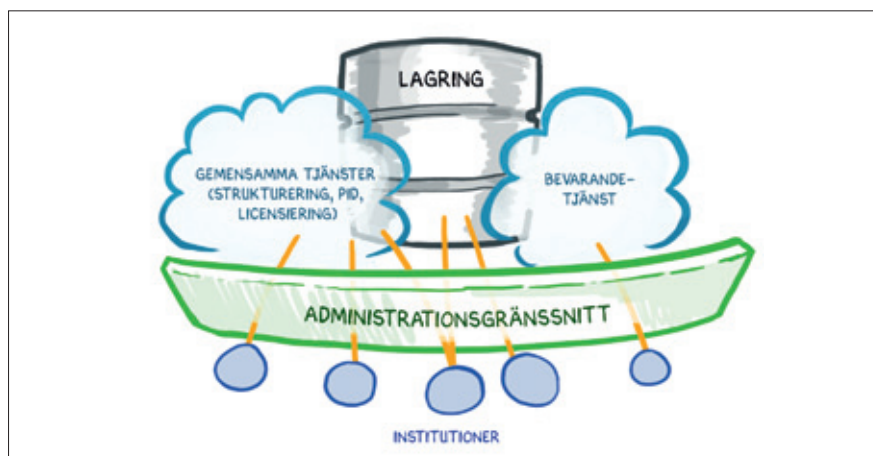
Digitaliseringskommissionen har också gett sig i kast med begreppet digitalisering. I delbetänkandet, *En*

digital agenda i människans tjänst – en ljusnande framtid kan bli vår (SOU 2014:13) konstaterade kommissionen att digitalisering är ett begrepp som blivit centralt inom IT-politiken men utan att närmare preciseras. Här konstaterades vidare att begreppet digitalisering vanligen används i två olika betydelser. "Dels som informationsdigitalisering, det vill säga omvandling av information till digital form, dels som samhällelig digitalisering, det vill säga (ökad) användning av it i bred bemärkelse i samhället."

Digisam har använt begreppet digitalisering i betydelsen skapande av digitala representationer av analoga objekt som föremål, bilder, dokument och film. Men självklart ingår denna form av digitalisering i en större helhet där nya system, verktyg och uttryck i en allt snabbare takt

■ Susanne Danelius, illustrationer och remix. Foto: Riksantikvarieämbetet, Tvätterskor, Atelier S. Almqvist 1910–1919, CC-o.

■ Lagring som en central byggsten i en skalbar gemensam infrastruktur för långsiktigt användbar kulturarvsinformation. Susanne Danelius, CC-o.

präglar vår vardag och våra användningsmönster.

Informationen och användarna

Internet öppnar för helt nya former och möjligheter för alla att vara delaktiga i samhällets olika processer, inte minst inom kulturen. Människor nöjer sig inte längre med att bara konsumera kultur. Allt fler vill också skapa själva, dela med sig och om skapa tillsammans med andra.

Genom digital teknik öppnas många nya möjligheter för institutionerna att göra kulturarvet tillgängligt och användbart för alla. De kan bjuda in medborgarna till att bli medskapande i den kultur och det kulturarv som vi, på olika sätt och i olika sammanhang, gemensamt brukar.

Bevarande – en förutsättning för användning

Digitaliseringen av kulturarvet är en gemensam domänöverskridande uppgift för arkiven, biblioteken och museerna. I det samarbetet har arkiven en viktig roll att spela. Inte minst i frågor om standarder och kravställning på lösningar för lagring och bevarande. Arkiven har ju sedan länge väl utvecklade processer för att ta emot, paketera, lagra och bevara digital information, men ofta saknas ett bra stöd för tillgängliggörande som en del av den digitala processen. Detta märks inte minst på att tillgängliggörande av arkivinformat

som oftast måste göras i ett separat spår som kräver större extra resurser än vad som borde vara behövligt. Ett sätt att närma sig frågan är att lyfta fram det självklara i att vi arkiverar för att informationen ska vara möjlig att användas, om och om igen. Kanske borde vi byta ut begreppet långsiktigt digitalt bevarande mot långsiktig digital användbarhet. Då skulle det bli tydligare att bevarande är en förutsättning för användning, i dag, i morgon och i framtiden och att processerna måste vara utformade för att detta ska vara möjligt på ett kostnadseffektivt sätt.

Hur kommer vi vidare?

I rapporten *Ett digitalare kulturarv* presenteras Digisams förslag till hur arbetet kan föras framåt.

Det övergripande förslaget är att de nationella riktlinjerna för informationsförsörjning av digitalt kulturarv ska vara stommen och den sammankopplande strukturen för de separata insatser som behöver göras.

För att kunna hantera en ökad mängd digital information på ett kostnadseffektivt och på ett sätt som stödjer användarnas behov behövs en gemensam infrastruktur med anpassade tjänster och verktyg för bl.a. strukturering och harmonisering av kulturarvsinformationen. Här finns ett pågående samarbete med stor potential med SUN ET, som har ansvaret för infrastruktur för nationell och internationell datakommunikation

på svenska universitet, högskolor och andra anslutna organisationer.

Övriga förslag som kan framhållas är, att utveckla Riksarkivets verksamhet vid Mediekonverteringscentrum (MKC) i Fränsta till en nationell resurs för storskalig digitalisering av kulturarvet och vikten av samverkan mellan infrastrukturerna för forskningsinformation och kulturarvsinformation.

Det är viktigt att slå fast att kulturarvsinformation är forskningsinformation och att bygga upp två parallella strukturer som inte samverkar och drar nytta av gemensamma lösningar kan inte vara vägen framåt.

Ytterligare ett förslag av vikt är att inrätta en permanent funktion för juridiskt stöd och verksamhetsutveckling när det gäller de frågor vid kulturarvsinstitutionerna som handlar om upphovsrätt och angränsande lagstiftning. Här är behovet växande och till synes omätligt.

Sist, men inte minst föreslås en fortsatt, långsiktigt inrättad funktion som bygger vidare på resultaten av Digisams verksamhet och som kan fungera som en gemensam samverkansplattform, ett expertcentrum och kontaktpunkt för stöd och samverkan, inte minst i det viktiga nordiska samarbetet.

Skribenten är avdelningschef vid Riksarkivet och verksamhetsledare för samordningssekreteriatet, Digisam

Fakta

På Digisams webbplats www.digisam.se finns mer att läsa om samordningssekreteriatets verksamhet och de övriga verksamheter och dokument som refereras till i artikeln.

Rapporten *Ett digitalare kulturarv – Digisams verksamhet 2011–2015* finns tillgänglig digitalt på <http://ettdigitalare-kulturarv.digisam.se>

Arkivdagen 2015 i Norge

Grenseløse uttrykk for arkivenes betydning

Fredrik Larsen Lund

Med temaet «grenseløst» ble Arkivdagen 2015 mer aktuell enn kanskje forutsatt. Dagen ga rom for å reflektere over flyttinger, forfølgelse og flukt i fortiden sett i lys av vår egen tids flyktningkrise.

I nord satte **Statsarkivet i Tromsø** fokus på okkupasjon, deportasjon og samarbeid. En serie foredrag startet med at Stian Bones, historiker ved Universitetet i Tromsø, snakket om krigen i nord 1939–1945 og hva den førte til av folkeforflytninger og tvangsevakuering. Arkivet viste også en fotoutstilling om finske flyktninger i 1939, og hadde innlegg om forholdet mellom Norge og landets store nabo i øst – Russland.

Flere arkiver presenterte materiale knyttet til ut- og innvandring. **Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo** arrangerte et felles seminar sammen med de andre arkivene i Oslo, der temaet var migrasjon i arkivene. Påfølgende dag var det omvisninger i Riksarkivbygningen med fokus på kilder til flytting – både til og fra Norge.

Temaet «grenseløst» ble uttrykt på mange ulike måter i forbindelse med Arkivdagen i november. **Statsarkivet i Hamar** valgte å markere at det i 2015 var 100 år siden de såkalte Castbergske barnelover ble vedtatt. De var radikale i europeisk sammen-

■ Under tyskernes tvangsevakuering av Nord-Norge i oktober 1944 lyktes det en del av sivilbefolkningen å ta seg over til Sverige. Under store strabaser og lidelser, der det også inntraff dødsfall, strevde de seg frem over fjellviddene til de til slutt kom i sikkerhet på svensk område. Bildet er tatt i begynnelsen av desember 1944 i Maunu, en av de svenske grensestasjonene lengst mot nord, og viser norske flyktninger som bys varm suppe. Arkivreferanse: Riksarkivet, NTBs krigsarkiv, Uc, 68, 1, 5407.

heng fordi de ga barn født utenfor ekteskap rett til arv etter far. Venstremannen Johan Castbergs politiske virke var knyttet til et Hedmark og Oppland der frisinne venstremiljøer sto sterkt.

I Kristiansand bygde **Statsarkivet i Kristiansand** og Interkommunalt arkiv i Vest-Agder bro mellom minoriteter og lokalhistorie ved å presentere to foredrag: Ett om jøder på Agder 1851–1945, knyttet til en ny bok

(se omtale side 52), og ett om kommunesammenslåinger i regionen.

Sjøfarten er grenseløs, og tradisjonen tro markerte **Statsarkivet i Bergen** Arkivdagen på Maritime familiedager ved Bergens Sjøfartsmuseum. Rundt 1200 mennesker besøkte dette todagers arrangementet, og det meldes om en relativt lav gjennomsnittsalder. Statsarkivet bidro også med foredrag i forbindelse med Arkivdagen.

Som mange andre steder, var Arkivdagen 2015 i Stavanger også et samarbeid mellom flere institusjoner. **Statsarkivet i Stavanger** deler for tiden lesesal med byens kommunale arkiv, og der ble det holdt åpen dag med stands, film, fotografier, foredrag og servering. Interkommunalt arkiv i Rogaland, Misjonsarkivet, Rogaland historie- og ættesogelag og DIS-Rogaland var også med på arrangementet.

I stedet for arkivdag, satset **Statsarkivet i Trondheim** på kulturnatt ved byens arkivsenter. Der var propaganda tema. Det ble vist film og vist frem propagandamateriale. **Statsarkivet i Kongsberg** valgte å delta på Kongsberg krimfestival med et kveldsarrangement.

Skribenten er lokalredaktør for Nordisk Arkivnyt i Norge

Arkivernes Dag

Danmark 2015

Leon Jespersen

Også i 2015 var Arkivernes Dag et overflødhedshorn af tilbud for historieinteresserede, og hvor idérigdommen havde fået frit spil. Som tidligere år gav nogle arkiver de besøgende et indblik i de lokalhistoriske arkivers arbejde og formål. Andre arkivers temaer fokuserede på træk, der præger lokalsamfundet, og som afspejler sig i arkivmaterialet. Atter andre havde valgt et tema, der knyttede sig til året. Det er 100året for, at danske kvinder fik stemme- og valgret til Rigsdagen, og det er 70året for afslutningen af Den Anden Verdenskrig. Der kunne nævnes andre temaer og indfaldsvikler; men i det følgende skal omtales et par arkiver, der enten viste et typisk træk fra lokalsamfundet, eller som benyttede Arkivernes Dag til at fejre et jubilæum.

Temaet ved Tved Lokalhistoriske Arkiv, Svendborg Kommune, var interessant, fordi træk fra lokalsamfundet også kan afspejle noget tidstypisk og landsdækkende. Temaet var Tvedhallen, der i 2011 havde 40års jubilæum. Arbejdet med at skabe hallen kan sættes ind i en større sammenhæng. Tvedhallen afspejler på den ene side noget typisk for 1970erne – et storstilet halbyggeri – på den anden side noget typisk lokalt. Et par lokale ildsjæle fo-

■ Her læsses byggematerialer til Tvedhallen af på marken, hvor intetanende kører græsser.

Foto: Tved Lokalhistoriske Arkiv.

strede og gennemførte idéen. Fotos af halbyggeriet viser en stor lokal opbakning med frivillig arbejdskraft. Store som små gav en hånd med og begrænsede dermed udgifterne.

Hallen stod færdig i 1971. Udstillingen viser ikke blot initiativ og opførelse, men også den efterfølgende brug af hallen. Foruden sportsaktiviteter dannede den ramme om mode-shows, loppemarked, spillegilder og koncerter. En plakat med Kim Larsen og Kjukken fæstnede sig på nethinden. I pressen blev Tved kaldt spille-gildernes by. Kort sagt afspejler både de frivilliges opførelse af hallen og dens efterfølgende brug det sociale liv i lokalsamfundet. Tvedhallen var ikke blot et led i et omfattende halbyggeri. Tanken kunne føres videre,

så halbyggerierne ses i sammenhæng med det økonomiske opsving i 1960erne og det øgede fritidsliv.

Flere arkiver – bl.a. ved Rudkøbing Byhistoriske Arkiv, Langelands Kommune – markerede 100året for kvindernes opnåelse af stemme- og valgret ved grundloven 1915. Straks man kom ind i Langelandsbanens gamle, smukke stationsbygning, der huser Byarkivet, mødtes man af en gine, der forestiller en tjenestepige med støvekost – en traditionel kvindebeskæftigelse. I udstillingen blev 1915-grundlovens bestemmelser om kvindelig stemme- og valgret brugt som afsæt til forskellige eksempler på, hvordan kvinder vandt fodfæste inden for forskellige samfundsområder.

Faktisk fik kvinder valgt på det kirkelige område før 1915, nemlig til menighedsrådene (1903). Fire år efter 1915-grundloven – i 1919 – diskuteredes det inden for kirken, hvordan man skulle forholde sig til kvindelige præster. Baggrunden var, at kvinder dette år fik adgang til en række stillinger, men hvor kirken og forsvaret blev undtaget.

I 1919 blev det besluttet at tage stilling til spørgsmålet, når det blev aktuelt. Det blev det i 1948, da de første, kvindelige præster blev ordineret i Odense domkirke. På Langeland kom den første kvindelige præst i 1984 og den første kvindelige provst over Langeland-Ærø Provsti 2011. Men da var udviklingen allerede gået så stærkt, at der på det tidspunkt var flere kvindelige end mandlige præster.

At Byarkivets stationsbygning også rummer materiale om Langelandsbanen er kun naturligt. Her introduceres den besøgende for kvindelige ansatte ved Langelandsbanen, ekspeditricerne. I ældre materiale

om lønforhandlinger underskrev de mandlige ansatte på ekspeditricernes vegne. En række billeder viser

■ Den besøgende på Rudkøbing Byhistoriske Arkiv blev mødt af en tjenestepige med støvekost. Udstillingen viste, at kvinder vandt fodfæste inden for hverv, der havde været forbeholdt mænd.

Foto: Anne-Lise Nilsson,
Rudkøbing Byhistoriske Arkiv.

ekspeditricernes mange forskellige funktioner ved banen.

Arkivernes Dag 2015 rummede således spændende indfaldsvinkler, der i varierende grad blev perspektiveret. Netop perspektiveringen kan gøre udstillinger vedkommende og give den besøgende en aha-oplevelse. Så den besøgende går hjem med en forståelse af sammenhænge og udviklingslinjer. – Arkivernes Dag har her en vigtig funktion.

Aktiviteterne på Arkivernes Dag i Danmark 2015 kan ses på:
www.sla.dk

Gränslöst – Arkivens dag i Sverige 2015

Cia Hipfl

För första gången sedan 2010 hade de nordiska länderna ett gemensamt tema, Gränslöst. När temat inför 2015 bestämdes 2013 visste vi inte hur aktuellt det skulle bli. Mycket av de offentliga diskussionerna under hösten har rört fysiska gränser, men i utställningar och föredrag på Arkivens dag runt om i landet har temat tolkats mycket vidare än så. Man har belyst många olika vinklingar av begrepp som gränsöverskridande, gränslös, begränsning med mera. Och arrangemangen runt om i landet visar att temat Gränslöst alltid varit aktuellt.

Kvinnors roll i historien har ofta förbigåtts med tystnad men i årets Arkivens dag har många kvinnliga röster från det förflutna hörts, berättelser om enskilda kvinnoöden såväl som framsteg som gjorts för kvinnors rättigheter. Det har handlat om kvinnor som vågat säga ifrån och utmana gränser. Pigan Ida Jonsson uppmärksammades i Ljungby. Hon blev falskeligen anklagad för stöld av sin arbetsgivare häradshövdingens dotter, men protesterade och menade att hon inte stulit. Frikänd blev hon så småningom då det framkom att "stöldgodset" fanns kvar i familjens ägo. Exakt 100 år efter händelsen fick nu Ida sin historia berättad igen.

■ Romsk kvinna i Varberg, 1943.

Foto: Märta Ågren/Hallands kulturhistoriska museum arkivet.

Fysiska gränser har naturligtvis varit i fokus på många håll. I Varberg kunde man följa en Resande-släkts färd genom Sverige. I Eskilstuna kunde besökarna få veta mer om 1600-talets smeder som invandrade till Sverige och hjälpte till att göra Eskilstuna känt för sitt välgjorda smide. Sockengränser eller liknande lokala gränsdragningar som berört och upprört har avhandlats i till exempel Båstad och Laholm.

Ett mindre fysiskt gränsöverskridande har också berörts. I Skellefteå fokuserade man bland annat på radioamatörer som rör sig med hjälp av radiovågor över hela världen. HBTQIA-rörelsens historia och människöden synliggjordes på flera håll, bland annat i Umeå, Uppsala, Malmö och Visby. HBTQIA står för homosexuella, bisexuella, transpersoner, queerpersoner, intersexpersoner och asexuella. Nykterhetsrörelsen med föregångarna måttlighetsföreningarna uppmärksammades i Sundsvall. Det konstgjorda språket Esperanto är tänkt att fungera som ett gemensamt språk för hela världen, mer om detta berättades i Lidköping.

2015 års Arkivens dag verkar ha fått blandat utfall. Från flera håll rapporteras om vikande besökstal och på några platser har besökarna pratat om att terrordåden i Paris kvällen innan Arkivens dag har påverkat besöksantalet. Från andra håll kommer istället som motvikt glada tillrop om många, ofta nya, besökare. Statistiken är som vanligt ofullständig. Det är ibland svårt för kollegorna runt om i landet att hinna med efterrapporteringen så vissa län saknas helt eller delvis i sammanställningen. Antalet besöksplatser håller sig ganska konstant runt drygt 150 men möjligen har vi en marginell ökning på antalet deltagande arrangörer, drygt 350 enskilda, kommunala och statliga arkivinstitutioner, bibliotek, föreningar och museer deltar, ensamma eller, vilket blivit en vanlig lösning, i samverkan. De flesta rapporter att den lokala, regionala och centrala organisationen fungerar bra. Besökstalen var i år ca 20.000.

I Sverige bestäms temat ca 2 år i

■ Esperanto är det mest spridda av de konstruerade hjälpspråken, vars syfte är att öka förståelsen mellan människor. Ur Lidköpings Esperantoklubbs arkiv, förvarat vid Skaraborgs föreningsarkiv.

förväg. Urvalsprocessen går till så att förslag på temat förs fram av lokala och regionala arrangörer och sedan beslutas temat av det nationella nätverket. 2016 års tema för Sverige är "Välkommen hem" – om till exempel boende, inredning, inflyttning, hembygd, och allt annat spännande som arkivarier runt om i landet kommer att visa upp. Vad är hemma för dig? Och temat kan också handla om öp-

penhet, arkivens välkomnande, vilket passar bra eftersom den svenska Tryckfrihetsförordningen fyller imponerande 250 år under 2016.

Skribenten är nationell samordnare för Arkivens dag och verksam vid Riksarkivets avdelning Landsarkivet i Visby

Ur programmet för Simrishamns samarrangemang har följande text hämtats

Gränslöshet har ett intressant och ibland komplicerat förhållande till gränser och begränsningar. Gränslöshet kan inspirera och entusiasmera men också skapa oro och behov av avgränsning och struktur. Gränslöshet och gränser kan utläsas och förstås i handlingar och dokument som finns bevarade i våra arkivsamlingar. Gränser och gränslöshet genom tiderna väcker nyfikenhet och ökad förståelse idag. Källorna till vår lokalhistoria berör oss alla! (text: Anna Ketola)

Nordisk arkivdag Island 2015

Benedikt Jónsson

Nordisk arkivdag 2015 blev fejret af Islands Nationalarkiv og flere af landets regionalarkiver lørdag d. 14. november 2015. Denne gang var der et fællesnordisk tema, "Gränslöst". På islandsk var overskriften "Án takmarka", eller "Uden grænser". Temaet henviser til det, der er usædvanligt, udenfor det almindelige, det der ikke bøjer sig for nogen eller me-

get få begrænsninger, eller er måske udenfor denne tilværelse.

Som eksempel kan man nævne det islandske får, som for det meste får sin vilje og respekterer ingen grænser. Formålet var at vække opmærksomhed og interesse for kilder i islandske arkiver, forbundet med mennesker der var ualmindelige, overskred grænser eller levede deres liv, helt eller delvis på en usædvanlig måde.

På arkivdagen var der åbent hus på Islands Nationalarkivs læsesal

mellem kl. 14–16. Der blev budt på Dansk Vestindisk Forenings vandreudstilling om det danske riges fjerne kolonier, slaveri og kulturudvikling i Det Caribiske Hav i det 18. og 19. århundrede. Der blev også lavet en udstilling om originaldokumenter forbundet med dagens tema.

Gísli Pálsson, antropolog, holdt en forelæsning om Hans Jónatan, slaven fra Vestindien, som flygtede fra København og blev bonde og handelsmand i Island. Þorsteinn

■ Nationalarkivets udstilling på arkivdagen, en vandreudstilling fra Dansk Vestindisk Selskab.

Foto: Eiríkur G. Guðmundsson.

Helgason, historiker, holdt et foredrag om Anna Jasparsdatter fra Vestmannaøerne, som blev kidnappet i

Tyrkerranet og holdt som slave i Barbariet. 16 gæster skrev deres navne i arkivets gæstebog, og i det

hele var der mere end 50 gæster, der så udstillingen og hørte foredrag.

Foruden Nationalarkivet havde fem regionalarkiver åbent hus, udstillinger eller et program på arkivdagen eller i forbindelse med den.

Ligesom de forrige år blev der lavet en speciel web i anledning af arkivdagen, www.skjaladagur.is. På webben præsenterede 14 arkiver 27 programpunkter, som på en eller anden måde var forbundet med dagens tema med tekster og billeder.

Som sædvanlig var dagens leder på webben, arkivernes program på arkivdagen og oplysninger om arkivdagen og deres virksomhed. I 2015 var der 6.460 brugere af arkivdagens web, 7.349 besøg og 20.253 sidevisninger.

*Forfatteren er Islands
Nationalarkivs webredaktør*

■ Gísli Pálsson holder foredrag om slaven, som blev købmand.
Foto: Brynja Björk Birgisdóttir.

Arkivens dag i Finland 2015

Christina Forssell

Arkivens dag uppmærksammades i Finland med en rad evenemang kring det samnordiska temat *Gräns-löst*. På traditionellt vis innebar detta program, utställningar och öppet hus i ett flertal arkiv runtom i landet. Temat kunde som vanligt tolkas fritt och anpassas till de egna förutsättningarna. Det stod de berörda arkiven fritt att välja tidpunkt, t.ex. veckan innan eller veckan efter den egentliga dagen.

Svenska litteratursällskapet i Finland arrangerade under hösten en föreläsningsserie om transnationer. Serien, som anknöt till Arkivens dag och temat *Gränslost*, behandlade transnationella fenomen och områden i Europa, både historiskt sett och i dag. Föreläsningarna belyste hur

■ Glada miner. Föreläsarna för kulturföreningen Oranssi r.f. (från vänster) Juuso Paaso, Juho Hänninen och Aino Toiviainen-Koskinen har blivit harangerade för Årets arkivgärning och därefter mottagit diplom jämte blommor.

Foto: Michail Olykainen/Riksarkivet.

■ Konservator Anna Rajainmaa vid Helsingfors stadsarkiv förevisar sitt arbetsfält för intresserade besökare.

Foto: Helsingfors stadsarkiv.

olika nationalistiska uppfattningar påverkat, såväl ur internt som externt perspektiv, synen på områden som haft glidande nationsgränser. Två av dessa föreläsningar hölls på Arkivens dag: författaren och journalisten Anna-Lena Laurén talade om Ukrainas flytande identiteter och den sverigefinska journalisten Kalle Kniivilä under rubriken *Längtan till Sovjet*.

I arkivstaden S:t Michel hade landsarkivet (som bl.a. förvarar arkivmaterial från de avträdde områdena i Karelen) arrangerat ett seminarium under rubriken *Evakuerade och flyktingar*, ett nog så dagsaktuellt tema. Forskaren vid Migrationsverket Antero Leitzinger behandlade flyktingfrågan i Finland 1905–1945, det andra föredraget av Pekka Intke tog upp Karelenfrågan. Näringslivets centralarkiv i samma stad utgick i sitt program från gränslösheten inom datakommunikationen. En utställning om telekommunikationens historia från 1910 till våra dagar och reklamen inom datakommunikationen kunde beses. Besökarantalet uppgick till ca 150 personer under dagens lopp.

Även flera andra arkiv uppmärksammade Arkivens dag. Till dem hörde bl.a. Helsingfors stadsarkiv (se s. 18).

Marknadsföringen av Arkivens dag sköts i huvudsak av varje involverat arkiv på lokal nivå, någon gemensam marknadsföringsbudget föreligger inte. Arbetsgruppen för Arkivens dag i Finland upprätthåller webbplatsen för Arkivens dag och utser mottagaren av priset för Årets arkivgärning, en utnämning som förknippats med Arkivens dag i Finland sedan år 2004.

Årets arkivgärning utsågs således för tolfte gången. Förslag till lämplig mottagare av denna utmärkelse kan sändas in av vem eller vilka som helst som har anknytning till arkivvärlden. Kriterierna för denna utmärkelse stipulerar bl.a. att mottagaren skall ha överlåtit viktigt arkivmaterial, främjat användningen av arkivmaterial, främjat arkivvetenskaplig forskning eller bidragit till att öka kännedomen om arkivbranschen.

Utmärkelsen Årets arkivgärning tilldelades Juuso Paaso och Juho Hänninen vid kulturföreningen

Oranssi r.f., som genom att digitalisera och förteckna föreningens tidskriftsarkiv gjort dess innehåll på ca 300 punktidningar och därtill anknutna intervjuer tillgängliga för allmänheten.

Docent Pekka Henttonen vid Tammerfors universitetet fick ett hedersomnämmande för sin 2015 utkomna bok *Johdatus asiakirjajhallinnan tutkimukseen* [Introduktion till forskningen i dokumentförvaltning]. Verket är en viktig nykomling inom arkivundervisningen i landet och främjar den arkivvetenskapliga diskussionen.

Det andra hederomnämmandet gick till arkivtidskriften *Faili*, som utges av Näringslivets arkivförening r.f. Motiveringen var att tidskriften under senaste år genomgått avgörande förbättringar såväl visavi innehåll och utseende som layout.

◆

*Skribenten är överinspektör
vid Riksarkivet*

Fra analogt til digitalt

– nye rutiner for å bevare materiale fra TIPH

Erik Gunnar Aaberg

Arkiver skapt i Hebron - al-Khalil - ليخليل - Abrahams by

Norge har det administrative ansvaret for den internasjonale observatørstyrken i Hebron på Vestbredden (TIPH). Riksarkivet har samarbeidet med TIPH og Utenriksdepartementet for å bevare arkivene derfra og forbedre rutiner.

Etableringen av Temporary International Presence in Hebron (TIPH) kan ikke ses uavhengig av Hebrons historie – og Abraham som felles stamfar både for jøder, kristne og muslimer. Hebron har gjennom århundrer hatt en helt spesiell betydning for alle disse tre verdensreligionene. Abrahams gravsted – bygget over Patriarkens hule i Hebron – var det eneste felles gudshuset for jøder og muslimer – synagoge og moské. Inntil 1994.

To tragedier

I 1929 ble 67 jøder massakrert av en arabisk folkemengde i Hebron. Det er fortsatt et nasjonalt traume.

25. februar 1994 likviderte den jødiske bosetteren Baruch Goldstein 29 muslimer i bønn – hvoretter han selv ble lynsjet. Det ble slutten på en æra, og medførte en skog av små og store konflikter. Resultatet ble deling av bygget – én moské og én synagoge – adskilt med skuddsikre glass. Men i midten finnes Abrahams kiste som kan beskues fra begge sider.

■ Ca. 20 000 analoge dokumenter.

Foto: Erik G. Aaberg.

Opprettelsen av TIPH

På midten av 1990-tallet var regionen preget av en viss optimisme i kjølvannet av Oslo-avtalen. Konfliktene i Hebron så likevel ut til å vedvare, og man ble enige om at det var behov for en modererende faktor. Samtidig var det siden 1968 blitt eta-

blert jødiske bosettinger i byen, og bosetterne i Hebron er blant de mest aktivistiske på Vestbredden.

TIPH ble etablert med følgende mandat:

“TIPH is established to promote by their presence a feeling of security to the Palestinians of Hebron and to help to promote stability in the city.”

TIPH skal observere og registrere hva som foregår, men ikke gripe inn. Ankepunktet har vært at de er overflødige, siden «de er der, men ikke kan gjøre noe». De fleste er likevel enige om at tilstedeværelsen har en dempende effekt.

Rapporter om såkalte «incidents» utgjør brorparten av TIPHs virke og arkiver gjennom 20 år. Det er oftest

■ Ca. 30 000 digitale dokumenter.

Foto Erik G. Aaberg.

dokumentasjon av større eller mindre overgrep eller trakasseringer. Siden Norge har en koordinatorrolle i TIPH, er det naturlig at det norske Riksarkivet sørger for bevaring av arkivene.

Overføring til Riksarkivet

TIPH hadde på 90-tallet ennå ikke gjort seg papirløse. Etter hvert ble mye lagt inn på datamaskiner, men ved bevaring av arkivene var det fortsatt utskrifter som gjaldt. Dette ble etter hvert noe upraktisk. Det skulle fraktes noen kubikkmeter med papir med diplomatpost fra Israel til Norge. Akkumulert har det blitt ca. 70 hyllemeter. Samtidig byttet TIPH til et nytt digitalt dokumentsystem (M-Files) i 2014. Noe måtte revurderes.

Et prosjekt finansiert av Utenriksdepartementet ble derfor etablert ved samarbeid mellom TIPH, UD og Riksarkivet i 2015. Oppgaven var å gjennomgå arkivstandarder, rutiner, digitale teknikker og metoder for overføring til sikkert depot.

Prosjekt – bevaring av TIPH

Med henblikk på den nye digitale verden ønsket man følgende resultater fra prosjektet:

- Gjennomgå – og eventuelt forbedre – struktur av data.
- Hindre svinn og konflikt mellom versjoner av rapporter.
- Standardisere registrering, uttreks- og overføringsrutiner for data.
- Økt brukertilfredshet for de som arbeidet med dokumentsystemet.

Siste punkt var et sentralt samtaleemne blant de ansatte i TIPH.

Planleggingen ble gjennomført pr. e-post, Skype og besøk fra TIPH i Oslo. Deretter ble planer satt i arbeid i hovedkvarteret i Hebron, et tidligere hotell som nå huser ca. 70 utenlandske observatører og ca. 15 lokalt ansatte.

Hva gjorde vi?

Den første fasen besto av et forprosjekt som etablerte faste rammer (tid og pris) for hovedprosjektet. I

hovedprosjektet var følgende oppgaver sentrale:

1. Gjennomgå av hva som var bevaringsverdig, basert på TIPHs vurderinger.
2. Revidere arkivnøkler. Her hadde tidligere ambisjonsnivå muligens vært for høyt. Riksarkivet og TIPH utarbeidet i fellesskap en enklere struktur. NOARK-standarden ble vurdert, men funnet å ikke passe for TIPHs registre.
3. Gjennomgå dokumentflyt og versjonshåndtering for å sikre et «komplett, men ikke duplisert» arkiv.
4. Etablere koblinger mellom relaterte data, for eksempel å kunne lenke bilder til rapporter.
5. Utvikle programvare for arkivuttrekk basert på periode(r). Utført av ekstern ressurs fra norsk distributør av M-Files.
6. Endre oppsett og datastrukturer for å gjøre det enklere for brukerne.
7. Etablere rutinebeskrivelser for saksbehandlere.
8. Vurdere metoder for digital overføring av data til Riksarkivet.

■ Observatører fra Temporary International Presence in Hebron (TIPH) på jobb i Hebron på Vestbredden.

Foto: TIPH.

■ Palestinsk handlegate i Hebron beskyttet mot søppel kastet ovenfra.

Foto: Erik G. Aaberg.

Vi kan vel si at resultatet ble relativt vellykket. Det er etablert enklere, standardiserte rutiner for periodiske uttrekk. Det gjenstår dog én oppgave i 2016: Å måle hvor fornøyde brukerne faktisk er ved hjelp av en spørreundersøkelse.

Sikkerhet, sikkerhet og sikkerhet

TIPH har solide digitale brannvegger. Utover de to avtalepartnere og de seks deltagende land skal dette materialet *ikke* være tilgjengelig for noen.

Kravene til skjerming gjorde «fjernarbeid» umulig. Et ønske om digital overføring over linje ble også lagt dødt, så diplomatpost er fortsatt løsningen. Men nå er mediet en 20 grams minnepinne, og ikke 500 kilo papir!

Hva nå da?

Selve eksistensen av TIPH avgjøres år for år. Som kjent har volden på Vestbredden generelt, og i Hebron spesielt, eskalert i det siste. TIPH lever bare så lenge partene er enige om at de ønsker tilstedeværelsen.

Inntil videre er både digitale og analoge data fra TIPH godt beskyttet i Riksarkivets depot på Sognsvann. Slik må det dessverre være inntil partene eventuelt skulle åpne for utvidet innsyn. Hvis det skulle skje, vil Riksarkivet bygge søk- og innsynsløsninger basert på digitale indekser og koblinger. Da vil det falle inn under Riksarkivets nye store sats-

ning på tilgjengeliggjøring av digitalt materiale. Det skal vi nok skrive mer om i senere utgaver av *Nordisk Arkivnyt*.

Skribenten er seniorrådgiver i Seksjon for digitalt depot i Riksarkivet

Fakta: Temporary International Presence in Hebron (TIPH)

- Nåværende TIPH etablert 1997.
- Mandat: Øke følelsen av sikkerhet for palestinere og fremme stabilitet i byen. Den internasjonale observatørstyrken observerer situasjonen i Hebron og rapporterer brudd på avtalene som er inngått mellom israelsk og palestinsk side om Hebron, og brudd på humanitær folkerett og internasjonalt anerkjente menneskerettigheter.
- To avtaleparter: Israel og PLO.
- Seks land bidrar med personell: Norge, Sverige, Danmark, Sveits, Italia, Tyrkia.
- Sivil og ubevæpnet organisasjon. Rapporterer, men skal ikke gripe inn.
- Rapportene er kun tilgjengelige for de to partene og de seks deltagende land.
- Norge har overordnet ansvar og ansvar for bevaring av arkivene.
- Nettside: <http://www.tiph.org>

Vel bevart – godt fortalt

Fredrik Larsen Lund

I Kuben møtes arkiv og museum under samme tak. Aust-Agder museum og arkiv i Arendal har gjort en utstilling om arkivenes utfordringer til en sentral del av publikumsopplevelsen.

Det lukter nybygg når du trer inn i foajeen i Kuben. Årsaken er et flunkende nytt tregulv. Men bare knapt to år er gått siden det hele åpnet i april 2014. Aust-Agder museum og arkiv – bedre kjent som Kuben etter formen på bygningen til 330 millioner kroner som huser institusjonen – ligger like utenfor sentrum i sørlandsbyen Arendal. Norges tredje minste fylke i befolkning har fått et spennende arkiv- og museumsbygg med utstillinger fordelt over tre etasjer.

Avtrykk

Utstillingen *Avtrykk – fra middelalder til digital mørketid* åpnet 28. juni i fjor. I høst ble den vist frem for arkivfolk fra hele Norden under en konferanse for kommunale arkivinstitusjoner.

Utstillingen har fått en prominent plass i det kombinerte arkiv- og museumsbygget. *Avtrykk* har som mål å ikke bare fortelle historier fra arkivmaterialet, men også vise arkivenes funksjon; hvordan arkivene er skapt og hvorfor det er viktig å ta vare på dem, forteller prosjektleder Gaute Christian Molaug og prosjektmedarbeider Yngve Schulstad Kristensen,

■ «Arkivene gjenspeiler fortidens handlinger». Prosjektleder Gaute Christian Molaug (t.v.) og prosjektmedarbeider Yngve Schulstad Kristensen ved Kuben i Arendal har hatt ansvaret for innholdet i utstillingen *Avtrykk*. Foto: Fredrik Larsen Lund.

begge ansatt ved Kuben – og de to som har stått bak innholdet i utstillingen.

– Vi ville lage noe vi kunne tenkt oss å se selv, og måtte frigjøre oss fra arkivarrollen, sier Yngve.

Oppgaven var i utgangspunktet å vise arkivdanningens historie, med arbeidstittelen *Fra fjærpenn til hullekort og harddisk*. Derfra ble det en prosess for å komme frem til det endelige konseptet: En tidsreise fra fortidens historiske avtrykk fra Aust-Agder fylke til dagens avtrykk og hvordan de bevares for fremtiden.

Mørketid?

”Vi står nå ved et veiskille. Digitale avtrykk gir nye utfordringer. Passer vi ikke på kan vi ende opp i en digital mørketid og vår historie vil gå i glemmeboka.”

Når de besøkende entrer utstillingsrommet, blir de minnet om paradigmeskiftet fra fysisk til digital lagring av informasjon.

Utstillingen begynner i fremtiden med en forvirrende kunstinstallasjon. Kunstneren Jon Erlend Larsen fra Lillesand har brukt morse til å tolke dikt av Nils Kristian Moe Repstad. Gjennom fragmenter – av morse, sonar, stemmer, bilder – sendes det ut en strøm av informasjon. Vi gjenkjenner biter av det, men greier ikke å forstå helheten. Kanskje slik den digitale mørketiden vil kunne bli?

Utstillingen har en kjerne med fire rom rundt en akse. Disse rommene representerer fortiden, formidlet gjennom fire utvalgte tidsbilder fra Aust-Agders historie. I hvert rom trer de besøkende inn i et miljø der et dokument fra arkivet er plassert i en sammenheng som både forteller noe om hvordan dokumentet ble skapt og samtidig formidler en større historie rundt.

Tidsbildene formidler juridiske rettigheter gjennom en kjøpsavtale for en gård i Bygland fra 1434, økonomiske krav knyttet til en skipsjournal som grunnlag for forsikringskrav etter et forlis i 1880-årene, lokaldemokrati representert ved en sak i fattigkommisjonen i Grimstad i 1850 og fremveksten av et moderne mang-

■ Kuben er hjemmet til Aust-Agder museum og arkiv og ligger godt synlig ved en av innfartsveiene til Arendal, fylkeshovedstaden i Aust-Agder.

Foto: Jiri Havran.

■ Et av rommene i utstillingen *Avtrykk* handler om en ung kvinnes møte med fattigkommisjonen i Grimstad.

Foto: Gerd Corrigan, Kuben.

foldsamfunn. I utstillingen er det siste belyst med interessebrytninger knyttet til et arkitektkontors forslag til nytt fylkeshus i Arendal på 1970-tallet.

– Det vi skaper i dag, blir historie i fremtiden. Forhåpentligvis, sier Gaute.

Til sist fører utstillingen oss inn i nåtiden. Film overtar for dokumenter, med mål om å bevisstgjøre publikum overfor våre dagers digitale avtrykk. For hva skjer med Facebook om 200 år? – et av spørsmålene som stilles i én av de korte filmene i ”nåtiden”.

To-i-ett

Utstillingen fremstår som stor, fresh og ganske imponerende. Likevel:

– Dette er en billig utstilling sammenlignet med andre institusjoner, sier Gaute.

Grafisk formgiver, produsent og håndverker kunne de hente fra egne rekker, takket være samorganiseringen med museet. Det ga besparelser i forhold til å kjøpe inn alle tjenestene utenfra.

Som bygg er Kuben stort, åpent og lyst – og med fylkets kanskje mest

■ Lesesal med bibliotek er også en del av det kulturhistoriske senteret Kuben.

Foto: Jiri Havran.

■ Med slagordet *Vel bevart – godt fortalt* ønskes besøkende velkommen til Kuben – Aust-Agder museum og arkiv.

Foto: Fredrik Larsen Lund.

storslåtte trapp. Publikum løser én billett til alle utstillingene – enten det er "museum" eller "arkiv". *Avtrykk* er arkivformidling, men samtidig en integrert del av opplevelsen i et kulturhistorisk senter som også blant annet byr på skulpturgalleri, en bokutstilling med fokus på Snorres kongesagaer, en historisk tidsma-

skin for barn – og ytterligere utstillinger som er på gang.

På den måten har arkivet mulighet til å treffe et større publikum enn i et rent arkivbygg, og samtidig formidle flere kildetyper gjennom møte mellom arkiv og museum. Kuben har også en rekke arrangementer, museumsbutikk og kafé.

Romslig

I etasjen under foajeen er arkivbrukerne ivaretatt med en stor lesesal med selvbetjent bibliotek. Her er det tilsynelatende gode arbeidsforhold for forskere. Fremhenting og lesesal kan opereres av én enkelt person, siden arkivmagasinene ligger vegg i vegg. Kuben har en bestand på ca. 8500 hyllemeter. Brorparten er materiale fra kommunene og fylkeskommunen i Aust-Agder, men det er også ca. 3000 hyllemeter privatarkiver, inkludert mye dokumentasjon av Arendals rolle som en viktig sjøfartsby.

Selve klenodiet på privatfronten er arkivet etter Arendals turnforening. Foreningen er Norges nest eldste idrettslag. Arkivet er nesten komplett fra stiftelsen i 1857 og frem til i dag, og er innlemmet i Norges dokumentarv, den norske delen av UNESCOs

Memory of the World-register.

Foreløpig har Kuben god plass til flere fysiske avtrykk: Magasinene er bygget med en kapasitet på omkring 14 000 hyllemeter.

Skribenten er rådgiver i Riksarkivets formidlingsseksjon

Avtrykk på nett

Nettside:

<http://www.kubenarendal.no>

Blogg:

<http://avtrykket.tumblr.com>

Facebook:

<https://www.facebook.com/kubenarendal>

Flickr:

<https://www.flickr.com/photos/kubnavtrykk/>

Instagram: @avtrykk

Twitter: @avtrykket

■ Erik Gøbel. Foto: Flemming Hansen.

■ Birgitte Possing. Foto: Morten Holtum.

■ Karl Peder Pedersen. Foto: Flemming Hansen.

■ Peter Birkelund. Foto: Flemming Hansen.

■ Hans Schultz Hansen. Foto: Flemming Hansen.

Priser til Rigsarkivets forskere

Leon Jespersen

I 2015 fik to af Rigsarkivets forskere priser for deres forskning; men ser man tilbage på perioden 2013–15, har ikke mindre end fem forskere opnået priser for deres forskning.

I 2013 blev seniorforsker Erik Gøbel tildelt kaptajn H.C. Lundgreens legat for sit søfartshistoriske forfatterskab. Legatet er på 10.000 kr. og uddeles af Dansk Forfatterforening. Legatet, der ikke kan søges, tildeles danske forfattere eller andre, der gennem deres virksomhed har bidraget til at øge interessen for sølivet. Erik Gøbel har bl.a. skrevet *Dansk Søfarts Historie*, bd. 2, og har netop fået udgivet *Vestindisk-guineisk Kompagni 1671–1754* (2015).

I november 2014 fik professor, dr. phil. Birgitte Possing Dansk Forfatterforenings faglitterære pris 2014 på 60.000 kr. (sammen med forfatter og journalist Peter Øvig). Prisen er finansieret af Kulturstyrelsen og tilfalder forfattere, der formidler et kompliceret materiale for et bredt publikum. Prisen blev tildelt Birgitte Possing, fordi hun ud fra nye faglitterære vinkler på den biografiske genre har vist, hvordan biografier om politikere, intellektuelle, kultur-

personligheder og oprørere af begge køn afspejler vores måde at tænke kulturhistorien i forskellige lande. Med sin særlige vægtning af biografier om kvinder har hun været med til at få flere kvinder skrevet ind i historien og at skabe dem et seriøst funderet, positivt eftermæle.

Månedens efter fik Karl Peder Pedersen Julius Bomholt Prisen 2014, opkaldt efter Danmarks første kulturminister. Prisen tildeles for nyskabende forskning af højeste kvalitet, som anerkendelse af en fremragende forskningsindsats. Prisen indstilles af Kulturministeriets Forskningsudvalg og blev givet til arkivar, seniorforsker Karl Peder Pedersen for hans disputats om Københavns sikkerhedspoliti i 1800-tallet. Ved overrækkelsen af prisen udtalte daværende kulturminister Marianne Jelved, at hans værk giver os et unikt indblik i dansk politihistorie og gør os klogere på en række spørgsmål, der har betydning for vores forståelse af enevældens regime i Danmark og minder os om, at vi skal passe på ytringsfriheden og vores andre frihedsrettigheder.

Også det følgende år (dec. 2015) gik Julius Bomholt Prisen til en forsker ved Rigsarkivet, arkivar og seniorforsker Peter Birkelund for værket *"Sabotør i Holger Danske"*

og hans dybtgående forskning i den danske modstand og sabotage under Den Anden Verdenskrig. Kulturminister Bertel Haarder udtalte ved overrækkelsen, at *"Sabotør i Holger Danske"* er et medrivende og oplysende værk, der bringer os tættere på modstandsbevægelsen og de mennesker, der var en del af den. Samtidig bliver vi mindet om, at vi ikke skal tage vores frihed for givet.

Månedens før (nov. 2015) havde Rigsarkivets forskningschef, adj. professor, dr. phil. Hans Schultz Hansen fået tildelt Sprogforeningens Sprog- og Kulturpris. Prisen tildeles en person, der har gjort en særlig indsats til gavn for det danske sprog og den danske kultur i Sønderjylland. Sprogforeningens formand, Frode Sørensen, begrundede prisoverrækkelsen med, at årets prismodtager ikke alene er forfatter, men også bruger meget af sin tid som en utrættelig formidler af sønderjysk historie. Han er en støtte for de nationale foreningers fællesskab og igangsætter af store fællesprojekter.

Rigsarkivet har 22 forskere, så det er glædeligt, at de har opnået så mange priser, og at Rigsarkivets forskningsindsats påskønnes af fagfæller.

Olle Forslund och Börje Justrell i pension

Björn Jordell

Under det sista halvåret har två av de svenska Riksarkivets mest seniora och inflytelserika medarbetare gått i ålderspension. De har båda utifrån sinsemellan olika roller under mycket lång tid och på ett avgörande sätt varit med om att forma dagens Riksarkiv.

Olle Forslund

Olle Forslund kom till Riksarkivet som Byrådirektör, senare administrativ chef, hösten 1978. Sedan dess har de organisatoriska formerna för ledning och styrning av Riksarkivet och landsarkiven naturligtvis ändrats ett antal gånger, men Olle Forslund har i varje systemskifte utgjort en självklar del av den myndighetsövergripande ledningsfunktionen.

Vad som mer än något annat kännetecknat Olles professionella gärning är, enligt min mening, ett förhållningssätt till uppdraget som vi brukar kalla ämbetsmannamässigt. En stolthet över och en stark identifikation med rollen som statsanställd, att verka för det allmännas bästa. Med denna inställning till uppdraget följer oftast en stark integritet, plikt- och ansvars känsla, objektivitet och rationalitet. Alla dessa egenskaper är också viktiga inslag i Olle Forslunds personlighet och kan sägas karaktärisera hans arbetsstil. För mig har det inneburit en trygghet att ha Olle

■ Börje Justrell. Foto: Kurt Eriksson.

Forslund vid min sida. Han är i stor utsträckning anledningen till den i Regeringskansliet förhärskande bilden av Riksarkivet som en välskött myndighet. Ett förtroendekapital som jag under mina år som riksarkivarie till fullo förstått betydelsen av.

Börje Justrell

Börje Justrell har varit anställd i Riksarkivet sedan 1988. Börje Justrell har i olika chefs- och ledningsfunktioner haft ett avgörande betydelse för det sätt som Riksarkivet på en strategisk såväl som på en operativ nivå har hanterat den digitala teknikens utmaningar och möjligheter. Inom området långsiktigt digitalt bevarande ledde detta bland annat fram till att Börje Justrell vid Luleå Tek-

■ Olle Forslund. Foto: Kurt Eriksson.

niska Universitet promoverades till hedersdoktor. Börje Justrell har inte begränsat sitt stora yrkesmässiga engagemang till svensk botten. På den internationella arkivscenen är Börje Justrell en synnerligen välkänd och uppskattad kollega.

Jag tror att alla som i professionella sammanhang har träffat Börje Justrell delar min beundran och fascination över hans ungdomliga nyfikenhet, engagemang, optimism och entusiasm inför det nya och utvecklingsbara. Börje Justrell må åldersmässigt ha uppnått pensionsålder – men bara till åldern.

Vestindisk-guineisk Kompagni

Jørgen Mikkelsen

Erik Gøbel: *Vestindisk-guineisk Kompagni 1671–1754. Studier og kilder til kompagniet og kolonierne*. Odense, 2015. 344 sider. ISBN 978-87-7674-887-6.

Fra 1671 til 1754 havde Vestindisk-guineisk Kompagni dansk monopol på handel på Vestafrika og Vestindien, om end kompagniet i perioder udliciterede denne handel til private aktører. Til gengæld var kompagniet forpligtet til at vedligeholde de danske fæstninger og andre faste anlæg i de to områder. Men i 1754 valgte den politiske ledelse at ophæve kompagniet og at gøre det muligt for kongens undersåtter at besejle de nævnte destinationer. Samtidig overtog staten alle kompagniets besiddelser og forpligtelser.

Vestindisk-guineisk Kompagni har efterladt sig et stort arkiv, og det udgør det væsentligste grundlag for denne bog, hvor Erik Gøbel giver en solid og bredt anlagt redegørelse for kompagniets organisation og interne arbejdsgange, aktionærerne, de faste anlæg i kolonierne og København (bl.a. skibsværftet og sukkerraffinaderiet på Christianshavn), skibe og sejlruiter, udgåede og hjemkomne ladninger samt kompagniets opløsning.

Gøbel giver også en samlet vurdering af kompagniets indsats. Han bemærker, at snævre aktionærin-

teresser ofte stillede sig i vejen for udviklingen af kolonierne. Derimod havde kompagniet en gunstig betydning for København, idet det både skaffede arbejde til en masse sømænd og sukkerhusarbejdere m.fl. og aftog varer og tjenesteydelser fra en lang række leverandører. Og for staten var Vestindisk-guineisk Kompagni – ligesom andre kompagnier, der opererede i fjerne farvande

– et vigtigt redskab til at åbne og udvikle nye handelsruter til andre dele af verden. Desuden betød de mange togter med kompagniskibe, at Danmark-Norge til stadighed rådede over et stort antal erfarne søfolk, hvilket bl.a. kunne komme orlogsfåden til gavn.

Bogen bygger til dels på Gøbels tidligere forskning, men den indeholder også mange nye forskningsresul-

tater. Et af de mest interessante afsnit handler om økonomien i varekredsløbet. Her får læseren en anskueliggørelse af, at der kunne være store penge at tjene ved både guld-, slave- og sukkerhandel, men hvis uheldet var ude, kunne fortjenesten hurtigt blive forvandlet til et stort tab. I 1699 gik "Fredericus Quartus" således fra København til Vestafrika med en ladning til en værdi af 31.733 rigsdaler, hvoraf tekstiler udgjorde næsten halvdelen, mens jernstænger, kaurier (sneglehuse, der blev brugt som betalingsenhed på Guldkysten), geværer, krudt, messingringe og -fade, koraller og spejle hver især beløb sig til 1.000-3.000 rigsdaler. På Guldkysten blev denne typiske ladning "omvekslet" til 26.8 kg guld (14.000 rigsdaler), 7.195 pund elfenben (2.000 rigsdaler) og 547 slaver (15.000 rigsdaler).

Ærgerligt nok for kompagniet døde ikke færre end 309 af slaverne under overfarten og yderligere 41, inden de nåede at blive solgt i Vestindien, så kompagniet fik kun 12.000 rigsdaler ud at føre de mange slaver over Atlanterhavet. Ikke desto mindre endte trekantsejladningen over Atlanterhavet med at give kompagniet en kæmpemæssig fortjeneste. For gullet og elefanttænderne, der blev taget med til København, blev solgt for til sammen 37.000 rigsdaler, mens den ladning råssukker, farvetræ, indigo, tobak, bomuld, skildpaddeskjolde og oksehuder, som blev erhvervet i Vestindien for til sammen 19.000 rigsdaler, indbragte 30.000 rigsdaler i København.

Gøbels beskrivelse af Vestindisk-guineisk Kompagnis historie fylder halvdelen af bogen. Den anden halv-

del er en transskription af bogholder Peder Mariagers beretning om kompagniet. Vi kender ikke baggrunden for denne kilde, men da den er skrevet af en af kompagniets mest erfarne og indflydelsesrige medarbejdere, handler om en lang række vigtige begivenheder i dets historie og er udarbejdet kort for opløsningen i 1754, er det nærliggende at antage, at den har været tænkt som et monument over kompagniets virke. Nu har Vestindisk-guineisk Kompagni så fået endnu et monument i form af Erik Gøbels bog, og det kan både kompagniet og nordisk kolonihistorie være særdeles godt tjent med.

Forfatteren er arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet København

To publikasjoner fra Islands Nasjonalarkiv

Brynja Björk Birgisdóttir

Det er nok ofte slik at store drømmer først realiseres når en stor nok anledning byr seg. Slik var det også med Nasjonalarkivets to store publikasjoner i 2015, *Skjölin okkar* (våre dokumenter) og *Manntalið 1703* (Folketellingen 1703). Det har lenge vært et ønske å få publisert et utvalg av våre dokumenter for å vise bredden i arkivets samlinger. En slik bok som kunne distribueres bredt ved ulike anledninger og brukes i all slags formidlingssammenheng. Det

har også vært planlagt en egen publikasjon i anledning innskrivingen av folketellingen 1703 på UNESCO's *Memory of the World* register. Anledningen og et passe press kom med avgjørelsen om å avholde den tredje årlige ICA konferansen i Reykjavik i september 2015 og bøkene kom ferske ut fra trykken en knapp uke før konferansen ble satt.

Skjölin okkar – Våre Dokumenter

Boken er på engelsk og fransk og i 2016 er planen å gi den ut i utvidet utgave på islandsk. I fortsettelsen

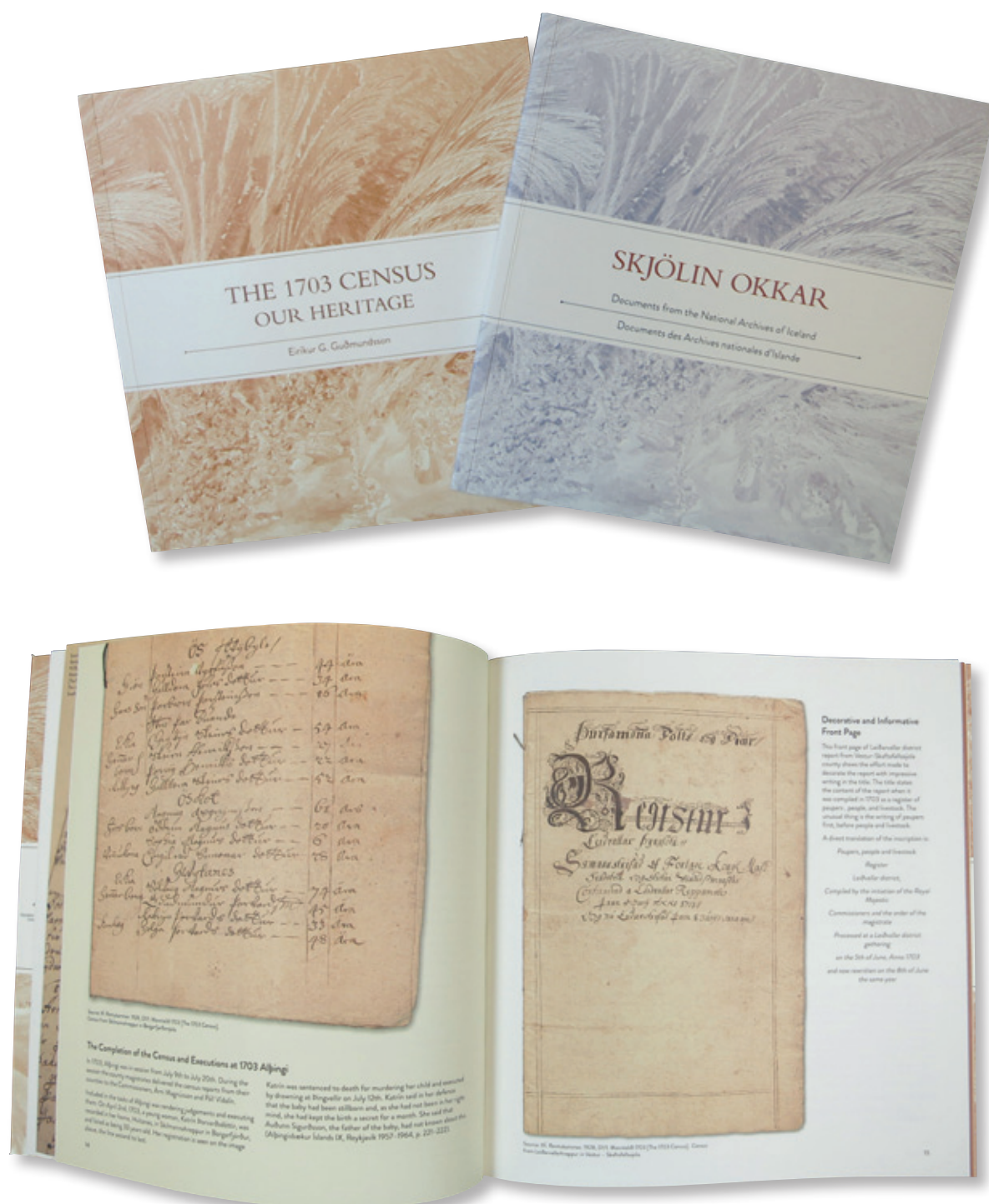
er det også planlagt en utgivelse på dansk og tysk. 18 av arkivets ansatte bidro med tekst om de 44 utvalgte dokumenter eller arkiver. Hvert dokument presenteres på to sider, en side med tekst og en med foto. Dokumentene spanner ganske nøyaktig 800 år i alder, fra det eldste dokumentet i boken; Reykjaholtsmáldagi (1185) til det yngste; et foto fra den såkalte torskekrigen, en fiskerisonekonflikt mellom Island og England i 1973.

Manntalið 1703 – Folketellingin 1703

Boken er på engelsk og skal etter planen også utgis på islandsk i løpet av 2016. Eiríkur G. Guðmundsson nasjonalarkivar har skrevet teksten. Han gjør rede for bakgrunnen for

folketellingen, gjennomføringen, innholdet, tidligere publikasjoner og forskning samt betydningen av dokumentet for Islands historie. Han beskriver også nomineringen og innskrivingen av folketellingen på UNESCO's *Memory of the World*

register. Boken er rikelig illustrert med foto av dokumentene og grafisk fremstilling av eksempler på folketellingens statistiske innhold.

■ Manntalið 1703 – Folketellingin 1703.

Foto BBB.

Grundig studie av en liten minoritet

Fredrik Larsen Lund

Roger Tronstad. *Jøder på Agder 1851–1945*. Portal forlag, 2015. 326 sider. ISBN 978-82-8314-039-2.

Jøder er én av de nasjonale minoritetene i Norge. Førstearkivar Roger Tronstad ved Statsarkivet i Kristiansand har lenge hatt en interesse for jødernes historie i Agderfylkene. Hans nye bok *Jøder på Agder* spenner over nesten 100 år – fra Stortinget ga jøder adgang til Norge og frem til rettsoppkjøret etter andre verdenskrig.

Formålet med fremstillingen er todelt: For det første å gi et mer utfyllende bilde av Agder-jødernes situasjon under krigen enn hva som har vært gjort tidligere, og dernest å dokumentere jødisk tilstedeværelse på Agder tilbake til midten av 1800-tallet.

Det har aldri vært mange jøder på det norske Sørlandet: I perioden 1851–1945 ser det ut til å ha bodd bare 58 individer av jødisk herkomst på Agder. Også i resten av Norge fantes det svært få jøder sammenlignet med andre europeiske land. I sin studie av denne lille gruppen har Tronstad derfor basert seg på gransking av enkeltindivider. Forfatteren har bevisst ønsket å få frem den enkeltes vilkår og skjebne. Således får leseren blant annet møte Agders første jøde, kontoristen David Jacobsen, født i Stockholm i 1836 og senere bosatt

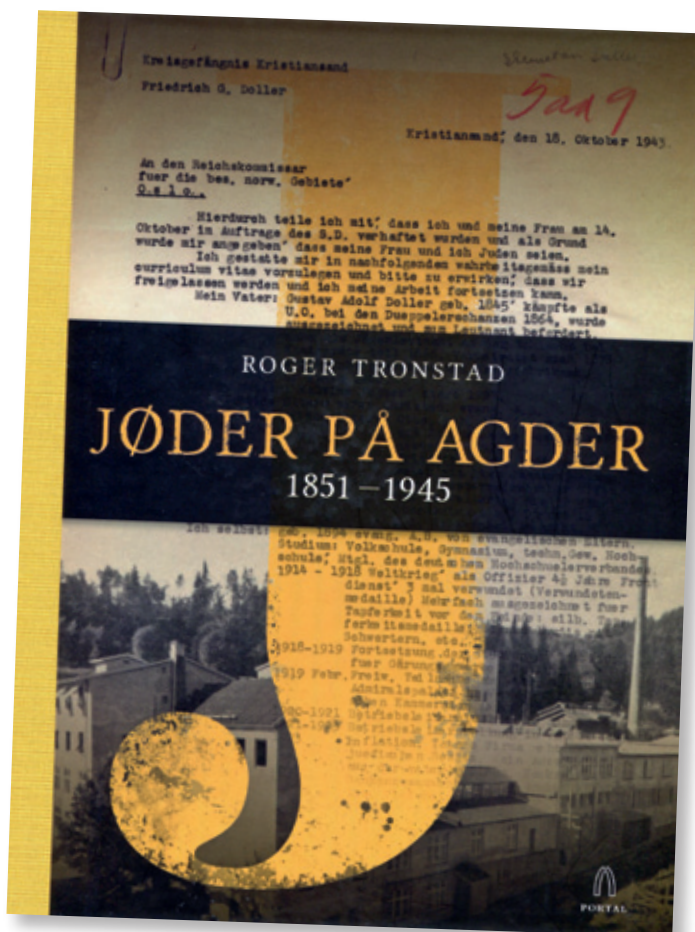
i Mandal. Jøder som drev handelsvirksomhet blir viet plass, og et sentralt tema er naturlig nok jakten på jødene under andre verdenskrig.

Under krigen var tretten personer av jødisk herkomst bosatt på Agder. Av ulike grunner slapp alle fra jødeutryddelsene med livet i behold, og kunne fortsette sine liv på Sørlandet etter 1945.

Selv om jødene var få, har de satt mange spor etter seg. Og med i alt 1073 kildehenvisninger, er det ingen tvil om at *Jøder på Agder* er resultat av omfattende arkivstudier.

Skribenten er rådgiver i Riksarkivets formidlingsseksjon

Samvetskval i dödens skugga

– ett exempel ur Västerås domkapitels arkiv

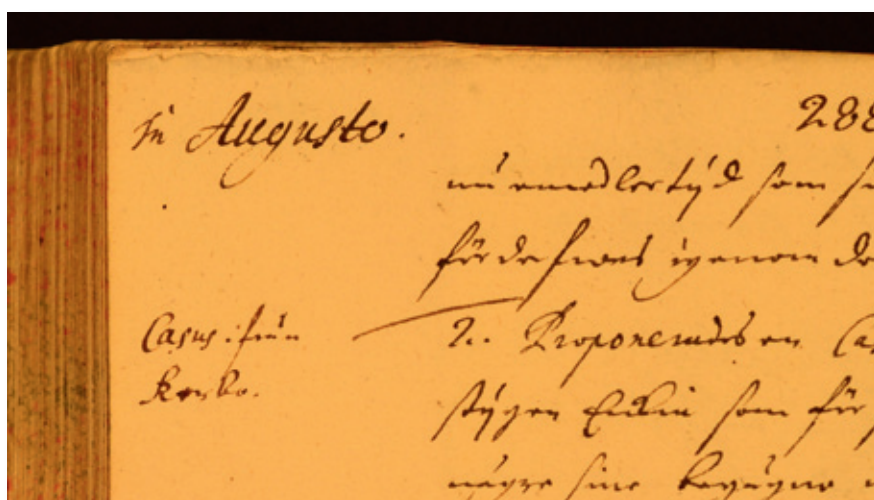
Linda Oja

I flera år har jag då och då fått frågan: Har ni fått Västerås domkapitel ännu? Nähä, när blir det då? Och nu när det blivit levererat: Åååå, har Västerås domkapitel kommit! Äntligen!

Och så glittrande ögon och lystna leenden som vittnar om nyfiken förväntan och forskarhunger. Släktforskare, lokalthistoriskt intresserade och akademiska forskare – i alla grupper finns lyckan över detta arkiv. Mest gäller det väl oss 1600- och 1700-talsnördar med intresse för en tid som vi både kan känna igen oss i och stå alldeles främmande inför.

I höstas levererades arkivet för Domkapitlet i Västerås stift till oss på Riksarkivets avdelning Landsarkivet i Uppsala. 186 hyllmeter handlingar från perioden 1595–1999 står nu uppställda i vår depå. Domkapitlet utgjorde kyrkans organ på stiftsnivå. Dess arbete leddes av biskopen och handlade till stor del om stiftets förvaltning och prästerskap men innefattade också frågor om t.ex. skolor, skilsmässor och det religiösa livet ur alla möjliga aspekter.

Här finns handlingar om kyrkans män i Västmanland och Dalarna: deras tjänster och karriärer, lön och rättigheter, deras beteende och konflikter, men också om deras änkor och barn som behövde försörjas. Här finns uppgifter om kyrkor och deras utbyggnad, ombyggnad och reparation.

■ “Casus ifrån Kerrbo” – det aktuella dokumentet i närbild.

Foto: Linda Oja.

Arkivet belyser dock inte bara kyrkan och prästerskapet utan innehåller också rikligt med upplysningar om alla möjliga människor: stadsborgare, pigor, bönder, torpare, gruvdrängar och barnhusbarn, änkor och husbönder, vanligt folk och ovanligt, skötsamma, oregerliga, visionärer och hädare om vartannat.

Bland alla öden, berättelser och inlagor i exempelvis barnhusrullor, visitationsprotokoll och skilsmässoshandlingar ska jag här lyfta fram en historia från 1600-talet som belyser inte bara människors yttre liv utan också ger glimtar av det som sker inombords. Det är ett *casus*, ett ärende, från Kärro socken inte långt från Västerås, som finns dokumenterat i domkapitlets protokoll den första augusti 1683.

■ Sytt och präntat. Här syns ryggen på den volym som exemplet är hämtat ur.

Foto: Linda Oja.

■ Den äldsta protokollsvolymen i Västerås domkapitels arkiv tar sin början i mars 1595. Foto: Linda Oja.

Det var kyrkoherden i Kärrbo som vände sig till domkapitlet och bad om råd. En åldrig änka hade dött men strax dessförinnan bekänt tre gamla synder för sin sonhustru. Hon påstod att hon en gång hade låtit förtrolla ett torp och att hon dessutom hade haft olovliga förhållanden med dels en dräng, dels en änkling. Sonhustrun hade berättat detta för prästen som hamnade i beråd när det gällde änkans begravning. Skulle hon få begravas som hederligt folk när hon nu hade bekänt sådana grova synder? Han vände sig därför till domkapitlet och frågade hur han skulle göra. ”Sonhustrun är sedermera blivit ängslig i sitt samvete, att hon sådant skulle uppenbarat och förhindrat sin svärmoders begravning, kom nu in i consistorium [= domkapitlet], och klagade sig där öv[e]r.”

Här får vi alltså upplysningar om inre kval hos tre olika personer: änkan på sitt yttersta, sonhustrun som vakade vid svärmoderns dödsbädd

och sockenprästen som tog emot sonhustruns berättelse. När prästen frågar domkapitlet till råds oroas också dess ledamöter, att döma av resonemang och formuleringar i protokollet, och de påbörjar en grundlig utfrågning av sonhustrun:

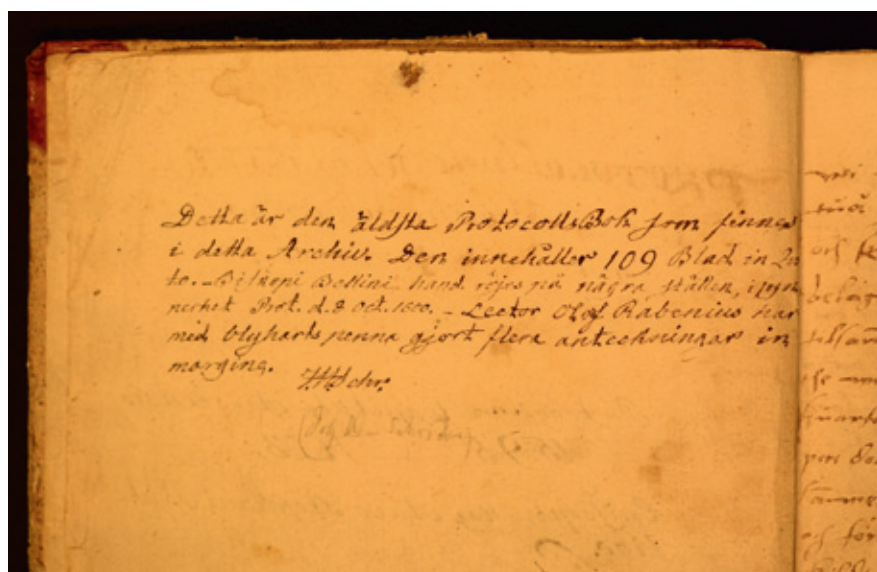
”Hon tillspordes 1. Huru modren kom att säga för henne sådant. Rp. [= svar/svarade] Hon anfäktades med döden, då har hon hustrun frågat henne, om ett och annat, såsom om torpet och om hon hade något ont emot torparen, som skulle kvälja henne, hon då sagt att hon förlikt honom, och begynt att bekänna detta andra ovanskrevne. 2. Fr[ågades] när detta skedde? Rp. om kvällen näst för hon blev död, då sonhustrun frågat henne, om hon skulle sända efter prästen, men hon svarat, sig intet långt tillföre varit till Herrans nattvard. Fr. 3. om hon talte i huvudsvaghet? Rp. henne tillföre talt i huvudsvaghet några gånger, men om hon då så talte, det kunde hon intet veta. Fr. 4 om sonehustrun haft något ont till henne, och nu sådant sagt osant. Rp. nej, sig sagt sant, och det gör nu henne ont, att hon sådant uppenbarat. Fr. 5. om några flera voro inne? Rp. hennes man och äldsta barn voro inne med. Fr. 6. vem som skall kusta på begravningen. Rp. hon sonehustrun skall kusta på den, hon har fuller än en son, men han bor på andra sidan

om sjön i en sock[e]n i Sörmanland. Fr. 7. om hon ville att prästen skulle hålla det lönt [= hemligt]. Rp. hon mente det skola kunna ske. Fr. 8. huru hon tänkt begrava henne? Rp. såsom annat bondefolk.”

Domkapitlet ville genom förhöret fastställa omständigheterna kring be-kännelsen och – kanske allra främst – undersöka om det kunde finnas skäl att tro att sonhustrun hade farit med osanning för att hämnas på svärmodern för något eller för att slippa betala för en ordentlig begravning.

Sonhustrun visades ut och domkapitlets ledamöter började diskutera sinsemellan. Oron och osäkerheten om vad som var det rätta anas också hos biskopen och hans kollegor. De var tydligt missnöjda med att prästen över huvud taget tagit upp saken i domkapitlet. Sedan radas dock argumenten prydligt upp och de går alla i en riktning:

”1. Sådant är skett för så lång tid sedan. 2. är intet blivit kunnigt förr, och ej heller nu så vida, så att det är något scandalum. 3. har hon intet varit för världslig rätt och är dömd, och i somliga actioner straffas på kroppen, men intet i alla. 4. är intet mer än ett vittne, vilket är så gott som intet, i synnerhet efter man här intet kan hava ed emedan hon är död. 5. vet man intet om hon varit huvudsvag. 6. är hon confessio privata, och om detta skulle skärpas, så kunde andra

■ Metadata i början av den äldsta protokollsboken. Foto: Linda Oja.

■ Domkapitelsarkivet omfattar 186 hyllmeter och innehåller information av mångahanda slag.

Foto: Linda Oja.

därifrån avskräckas. 7. Tyckte nu sonhustrun illa vara, att hon sådant för prästen bekänt. 8. Om hon varit skyldig, måste hon hava bekänt för prästen. 9. Efter detta är allt ovisst, om hon nu intet skulle få begravning, så torde hända att hon utan skuld bleve graverat [= komprometterad]; och hovrätten torde fråga, huru vi hava kommit att tyrannisera på kroppen i sådant fall. 10. är det ej heller visst om denna säger sant, och om hon icke där utöv[er] nu är graverat i sitt samvete. 11. Givs och henne det vittnesbördet, att hon tillföre levat väl med alla människor, så mycket de kunnat pröva. 12. och efter detta skall vara skett så länge sedan, har hon väl haft tid att bättra sig."

Slutsatsen blev att den döda skulle få en riktig begravning, som dock skulle hållas måttfull och varken innebära klander eller hyllningar av den bortgångna. Dessutom skulle sockenprästen förmanas: "Skall ock visas prästen, att han gjort obetänkt där i, att han uppenbarat det, som

hon förtrott honom i den mening han där med skulle tiga."

Man betonade själsörjarens tystnadsplikt, att han inte lättvindigt fick föra vidare det som församlingsmedlemmarna anförtrott honom. Prästen var, som man uttryckte det i kyrkliga lagtexter från den här tiden, inte "någon världslig utspanare och domare". Intressant nog har domkapitlet självt i sitt protokoll valt att anonymisera både den döda änkan och hennes sonhustru och faktiskt också sockenprästen. Det normala är att personer som figurerar i de olika ärendena i domkapitlets protokoll nämns vid namn. I detta fall omtalas bara "en ålderstigen änka", "sin sonhustru" och "pastor". Som för att mildra skadan som prästen ansågs ha orsakat skyddades domkapitlet de inblandades identitet.

Det är inte bara kvinnornas namn som är höljda i dunkel för eftervärlden (prästen kan enkelt identifieras genom t.ex. herdaminnet) utan också vad som egentligen var sant. Var den

döende änkans beaktelse genuin eller inte? Talade sonhustrun sanning eller ljög hon? Det som ärendet däremot tydligt visar är de laddade kopplingarna mellan döden, samvetet, sanningen och begravningen i 1600-talets samhälle.

Jag har velat beskriva detta *casus* för att det är så rikt på dokumenterade tankar, känslor, resonemang och argument hos människor som har varit döda i hundratals år. Därigenom utgör det ett fint exempel på de spår av dåtidens liv och villkor som finns bevarade i Västerås domkapitels arkiv.

*Skribenten är arkivarie vid
Riksarkivets avdelning
Landsarkivet i Uppsala*

Arkivens dag firades 2015 under det gemensamma nordiska temat Gränslöst. Här en bild från Island och Nationalarkivets utställning på arkivdagen. Foto: Brynja Björk Birgisdóttir. Läs mer om Arkivens dag på sidorna 34–40.

Innehåll

Huvudredaktören	2	Den svenska tryckfriheten – 250 år gammal	29
Et begivenhedsrigt år i Islands Nationalarkiv	3	men ingen självklarhet	
<i>Eiríkur G. Guðmundsson</i>		<i>Björn Asker</i>	
En model til måling af den generelle tilstand af arkivering hos offentlige myndigheder og institutioner	5	På väg mot ett digitalare kulturarv	32
<i>Helga Jóna Eiríksdóttir</i>		<i>Rolf Källman</i>	
Om tilgængelighed til dokumenter om de islandske bankers krak i 2008. Dom afsagt af Islands Højesteret – sag nr. 329/2014	8	Arkivdagen 2015 i Norge. Grenseløse uttrykk for arkivenes betydning	34
<i>Rögnvaldur Gunnar Gunnarsson</i>		<i>Fredrik Larsen Lund</i>	
Nyt magasin i Viborg	10	Arkivernes Dag, Danmark 2015	35
<i>Jesper Thomassen</i>		<i>Leon Jespersen</i>	
Tilsyn med kvalitetssikring i it-systemer	12	Gränslöst – Arkivens dag i Sverige 2015	36
<i>Jette Holmstrøm Kjellberg</i>		<i>Cia Hipfl</i>	
Styr på sagerne – også når organisationen ændrer sig	13	Nordisk arkivdag, Island 2015	38
<i>Leon Jespersen</i>		<i>Benedikt Jónsson</i>	
Din historie er danmarkshistorie	16	Arkivens dag i Finland 2015	39
<i>Julie Avery</i>		<i>Christina Forssell</i>	
Helsingfors stadsarkiv 70 år	18	Fra analogt til digitalt – nye rutiner for å bevare materiale fra TIPH	41
<i>Ida Suolahti</i>		<i>Erik Gunnar Aaberg</i>	
Material från andra världskriget blir tillgängligt med hjälp av länkad öppen data	20	Vel bevart – godt fortalt	44
<i>Tommi Ahoranta</i>		<i>Fredrik Larsen Lund</i>	
Överlåtelseerna och utväxlingarna av krigsfångar 1941–1944 klarlagda	22	Priser til Rigsarkivets forskere	47
<i>Pertti Hakala</i>		<i>Leon Jespersen</i>	
Doktorsavhandling om arkivarbete i förändring	23	Olle Forslund och Börje Justrell i pension	48
<i>Pertti Hakala</i>		<i>Björn Jordell</i>	
Utställningsserien Pro Finlandia fortsätter – Tyskland, Storbritannien, Österrike och Ungern i tur	24	Vestindisk-guineisk Kompagni	49
<i>Pertti Hakala</i>		<i>Jørgen Mikkelsen</i>	
Omorganisering i Arkivverket	28	To publikasjoner fra Islands Nasjonalarkiv	50
<i>Fredrik Larsen Lund</i>		<i>Brynja Björk Birgisdóttir</i>	
		Grundig studie av en liten minoritet	52
		<i>Fredrik Larsen Lund</i>	
		Samvetskval i dödens skugga – ett exempel ur Västerås domkapitels arkiv	53
		<i>Linda Oja</i>	